

TÜRK-İSLAM EPİGRAFİSİNDE “İMAR (YAPI) VE MİMAR (USTA)”LIĞA İLİŞKİN TERİMLER

Kemal ÖZKURT*

Özet

Türk Sanatında kitabeler, sadece üzerinde buldukları yapıları tanımlamakla kalmaz aynı zamanda bir bölge ve dönem mimari tarzını anlamada önemli rol oynarlar.

Bu çalışma, ilki inşa sürecine ilişkin terimler, ikincisi yapım işini yürütenler ve finanse edip denetleyenler olmak üzere iki bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde inşa, onarım ve yeniden yapıma ilişkin terimler farklı bölge ve örneklerle açıklanmıştır. İkinci bölümde inşa faaliyetini yürüten, finanse eden kimseler ve denetleyen elemanlar hakkında kullanılan sıfatlar incelenmiştir. İmar sürecine ilişkin 28, ustalık, finans ve denetime ilişkin ise 23 terim tesbit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitâbe, Türk Sanatı, Türk-İslam Epigrafisi, Mimar, Bâni, İnşa, Restorasyon, Mimari Terimler.

Terms On Contruction And Masterhood İn Turkish İslamic Efigraph

Abstract

Inscriptions not only definite the monuments that they were put on them but also help understanding the architectural type of an era and area of Turkish Art.

This article consists from two chapters. First, the terms about construction proress. The second, constructors, beneficents and supervisors. In the first chapter, the terms from different periods and geographical areas about contruction, restoration and reconstruction explained. In the second chapter terms (adjectives) about the builders, beneficents and supervisors probed. 28 terms abot constructin proress and 23 terms for masterhood, finance and supervisory fixed.

Key Words: Inscription, Turkish Art, Turkish-Islamic Epigraph, Architect, Beneficent, Construction, Restoraiton, Architectural Terms.

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü.

Kitabeler, mimari yapıların kimlik kartları olarak kabul edilir ve yapılar öncelikle, üzerlerinde bulunan kitabelerin yardımıyla tanınırlar. Ancak buradaki bazı terimlerin yanlış anlamlandırılması, ait buldukları eserlerin yanlış tanınmasına yol açmaktadır. Sanat tarihi çalışmalarında zaman zaman kitabelerin farklı/hatalı okunuşlarından doğan sağlıklı değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bu makale kitabelerde, *yapım*, *onarım*, *yeniden yapım* sürecinde adları geçen elemanlar ve yürüttükleri sanatsal etkinliklere ilişkin terminolojinin tesbitini ve bunların sınıflandırılmasını amaçlamaktadır.

Çalışma epigrafi ile sınırlı olması dolayısıyla, kullanılan materyalin bir kısmı bizzat yerinde incelenen, bir kısmı ise kaynakçada bilgileri genişçe verilen eserlerde geçen kitabelerin analiziyle elde edilmiştir. Türk-İslam Sanatının tüm epigrafi örneklerinin tek tek incelenmesinin imkansızlığı ortadadır. Ancak bu çalışmada, Asya'daki dönemin erken örneklerinden, Osmanlı Anadolu, Arap Yarımadası ve Batı Afrikasına kısmen erken dönem Türkiye Cumhuriyeti örneklerine kadar dönem ve türleri hakkında kanaat oluşturacak veriler elde edilmiş, analiz ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Terimlerin sıralanması, bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılabilecek terim tasnifinin ilki, *imar* ve *mimarlık* ayrımı yapmadan tümünün alfabetik olarak sıralanmaları olabilirdi. İkinci bir sıra düzeni de, Türk İslam epigrafi tarihinde kitabe dillerinin ilk ortaya çıkışları itibariyle *Arapça*, *Farsça* ve *Türkçe* şeklindeki bir sıralama mümkündür. Ancak, her iki seçeneğin de anlaşılmayı zorlaştıracak yanları bulunmaktadır. Bu yüzden terimler (anlaşılma zorluğu daha az olan) imar ve mimarlığa ilişkin terimler olarak ikiye ayrılarak, bunların kendi içlerinde alfabetik olarak sıralanması şeklinde bir yöntem tercih edilmiştir.

Bazen imarla ilgili olan bir terim (fiil), küçük bir farkla mimar ve ustalıkla da ilgili olabilmektedir. Bu tür terimler farkları vurgulanarak her iki bölümde de ele alınmışlardır.

Çalışma, birincisi fiil olarak kullanılan ve inşa faaliyetini anlatan, ikincisi yapım işini finanse eden, yürüten ve denetleyenleri ifade eden terimler olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

I- İmara İlişkin Terimler

İmardan maksat, kitabelerde bir yapının ilk inşasından günümüze kadar geçirdiği süreci ifade eden inşa, onarım, yeniden inşa, genişletme, ekleme, planlama gibi eylemlere ait terimlerdir. Türk-İslam epigrafisinde Arapça, Farsça,

Osmanlıca ve Türkçeyle yazılmış bu terimlerin alfabetik olarak şöyle sıralanması mümkündür:

‘**Amile** (عمل): Arapça’da *yapmak, işlemek, çalışmak* fiilinin geçmiş zaman şekli olarak,¹ kitabelerde en çok rastlanan terimlerden biridir ve hemen her bölge ve yapı türünde yer almaktadır.² Aynı ifadenin daha çok Türkçe kitabelerde rastlanan, mimar, usta ve sanatkâr anlamındaki kullanımı olan ‘*amelu*, ‘*ameli* şekilleri de yaygındır.³ Amasya Bayezid Paşa Camii kitabesinde (822/1419), *Amile el-‘abdü’l-fakîr...* (günahkâr kul ... yaptı),⁴ Van Hüsrev Paşa Türbesi (991/1583) kitabesinde ‘*amile Şa’bân ibni Abdullah el-Mardîni*⁵ ifadesi kullanılmıştır (Resim 1). Diyarbakır Silvan Ebû Muzafferüddin Minaresi (609-642/1212-1244) kitabesinde, *Amile el- Üstâd Ebu’l -Hasan ibn Ebû Said*⁶ (Üstad Ebu’l -Hasan ibn Ebû Said yaptı) ifadesi yer almaktadır. Bu fiilin master şekline, Alanya Kalesi sur bedenindeki kitabede (623/1226) yer alan *Emera bi-‘amelihi es-Sultân...* (yapımını Sultan... emretti)⁷ ifadesi örnek verilebilir. Sanat tarihi araştırmalarında bu terim yapının ilk inşasını ifade etmektedir.

‘**Amera** (‘**Ammera**) (عمر): Türkçe’de de kullanılan *imar* kelimesinin Arapça’daki geçmiş zaman şekli olan ‘*ammera*, *imar etti*, *iskâna hazır hale getirdi* anlamına gelmektedir.⁸ Kitabelerde, Arapça ‘*ammera*, *te’ammera*, ‘*ummiret* (imar

¹ Rohi Baalbaki, *Al-Mawrid A Modern Arabic English Dictionary*, Beirut, 1988, 781.

² İran’da Büyük Selçuklu döneminin de içinde bulunduğu XI-XIV yüzyıllarda en yaygın olarak kullanılan inşa teriminin ‘*amile* (عمل) olduğu görülmektedir. Mohammad Yousef Kiani, *Iranian Architecture Islamic Period*, Tehran, 1379, 432-436; Anadolu örnekleri için bkz., Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Tamir)*, Ankara, 2001, 36, 42; Recep Gün, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999; Gönül Öney, *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1971, 19, 24; Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, 424.

³ Bu terim kitabelerde harekesiz olarak (عمل) şeklinde yazılmaktadır. Transkripsiyonu yapılırken bazen عَمَل ‘*amile*, bazen de عَمَل ‘*amelu* olarak yazılmaktadır. ‘*Amile* (عمل) okunduğunda *yaptı*, *inşa etti* anlamına gelen terim, ‘*Amelu* (عمل) olarak okunduğunda ise ...’*in yapımı*, ...’*in eseri* anlamına usta kelimesiyle isim tamlaması olmaktadır. Buna göre ‘*amile*: *benâ*, *amera*, *enşee* gibi inşaya ilişkin bir fiil iken, ‘*amelu*, *mimar* ve *ustayı* niteleyen bir sıfattır. Bu anlamda kullanımı makalenin II. Bölümünde ele alınacaktır.

⁴ Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001, 116.

⁵ Burhaneddin Güneş, *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2003, 132.

⁶ Bülent Nuri Kılavuz, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri-I*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van, 2005, 189.

⁷ Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul, 2002, 102.

⁸ Baalbaki, *a.g.e.*, 780; *İnşa* sadece bina yapmak iken, *mamur kılmak*, alt yapıyla birlikte kullanıma hazır hale getirmeyi de ifade eder. Yardım, *a.g.e.*, 34.

edildi), 'imâre (imar, masdar hali) şeklindeki ifadeleri bulunmaktadır⁹ Amasya Burmalı Minare Camii kitabesinde 'ammera hâzihi'l-'imârete'l-mübâreke... 'âmîruhu ve vâkîfuhû (bu mübarek yapıyı imar etti... imar ve vakfedeni) ifadesiyle ammera terimi hem *fiil* hem de *bani* anlamında aynı kitabede kullanılmıştır.¹⁰ Bağdat Cığalhanı'ndaki (999/1590) kitabede 'ammera hâzihi'l-hânûmân... (bu hanı... imar etti) tabiri kullanılmaktadır.¹¹ Konya Taş ve Ahşap Eserleri Müzesinde sergilenen ve Selçuklu döneminden yol yapımını anlatan taş bir kitabede 'ammera hâza't-tarîk¹² (bu yolu imar etti/açtı) ifadesi türünün (yol) ender örneklerinden biridir.¹³ Erzurum Yakutiye Medresesi portal kitabesinde (716/1316) *emera bi-'imâreti* (yapımını emretti) terimin masdar şeklindeki kullanımına örnektir. Erzurum Lala Paşa Camii mihrap üzerindeki kitabede 'Ammera..., Sultan..., Mustafa Paşa sıralamasıyla, ammera'dan sonra dönemin sultanı ve bânî adı verilmiştir.¹⁴ 'Ammera'nın, Trabzon Pazarkapı Camii minare (1269/1852) kitabesinde yer aldığı gibi, Arapça edilgen şekli 'ummira-'ummirat kalıbının kullanıldığı da görülmektedir.¹⁵ Bu durumda anlam *imar edildi* şeklinde olmaktadır. Alanya Tersane Burcu (624/1226) kitabesinde 'Ummira hâzâ'l-burc (bu burç inşa edildi)¹⁶ denmektedir. Bazı kitabelerde bu terim, Türkçe olarak *imar eden*,¹⁷ *imaret kıldı*,¹⁸ *imaret kıldı nev tecdiden*,¹⁹ *idup mamur ve abad*²⁰ şeklinde geçmektedir.

⁹ Yapı anlamına gelen imaret kelimesinin çoğulu olan 'amair kelimesinin Memlûklü idari sisteminde Divân el-'Amâir adıyla anılması terimin anlaşılmasına yardı bir durumdur. Ş. Tekindağ, Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı, İstanbul, 1961, 145.?

¹⁰ Recep Gün, *Amasya ve Çevresindeki Mimari Eserlerde Yazı Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun), 1993. 69.

¹¹ Abdüsselam Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara, 1989, 169; İznik Hacı Zeynel (Hacı Özbek) Camii'ndeki 'Ammera hâzâ'l-Mescid ifadesi için bkz., Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 18.

¹² Duran, *a.g.e.*, 47; ayrıca burada 'ammera teriminin Arapça dışı (müennes) formu 'ammerat kullanımının örneği görülmektedir.

¹³ Yol kitabesinin Osmanlı dönemi örneği için bkz. Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 253.

¹⁴ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Ankara, 1993, 12.

¹⁵ Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk - İslam Eserleri ve Kitabeler*, I, İstanbul, 1991, 105.

¹⁶ Yardım, *a.g.e.*, 92.

¹⁷ Rodos Ağa Camii kitabesi için bkz., İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, 2003, 273.

¹⁸ Urfa Hekimdede Camii iç kapı üzerinde, Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Ankara, 2001, 78.

¹⁹ Şimdi müzede bulunan 1249/1833 tarihli Urfa Delilan Hanı kitabesi, Karakaş, *a.g.e.*, 275.

²⁰ Bergama Mescidaltı Mescidi kitabesi için bkz., Bozkurt Ersoy, *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara, 1989, 32; onarım anlamında olmak üzere ma'mûr teriminin bir

Sanat tarihi araştırmaları açısından bu terim bütün farklı kullanımlarıyla (zaman, dişil, eril), ilk inşa veya onarım anlamına geldiği görülmektedir. Kitabelerde geçen diğer kelimelerin anlamları, yapının tarihi seyri ve doku özellikleri ve kitabenin yapı üzerindeki yeri dikkate alınarak, terimin ilk inşayı mı yoksa onarımı mı kastettiği kesinleştirilebilir.

Bâbî küşâd kılma (كشاد): Arapça *bab* (kapı), Farsça *küşâd* (açma) ve Türkçe *kılmak* kelimelerinin bileşimiyle meydana gelen bu terim de *feth-i bab* anlamında olmak üzere *kapı açma*, *bir yapıya kapı ekleme* anlamlarına gelmektedir. Bu terimde anahtar kelimenin Farsça Küşâd (açma) olduğu görülmektedir. Urfa Hacı Kamil Hanı (1239/1823) batı kapısındaki kitabede *Hacı Kamil kıldı bu bâbî küşâd (bu kapıyı yaptırdı/açtı)* denmektedir.²¹ Trabzon Fatih Camii kapısındaki kitabede (1203/1788) kapı açma teriminin hem Türkçe, hem de Farsça örneği birlikte yer almaktadır. *Adı bu cennet kapısının aleme Hz. Osman Paşa...Hak ona yüzbin kapı kılın küşâd* (Osman Paşa bu Cennet kapısını aleme açtı ... Allah ona yüzbin kapı açsın).²² Yapılan bir kapının *kullanımı* anlamındaki *açma* fiilininin bulunduğu Kahire Kalesi Sur içindeki kitabe, *küşâd* terimini anlamaya bir katkıdır. *Küşâd oldukça bâb ... kıla bânisin Mevla mübarek* (Kapı aıldıa/kullanıldıa ... Allah banisini mübarek kılın).²³

Küşâd teriminin kapı dışındaki salt kullanımı ise, doğrudan bir yapının hizmete açılmasını ifade eder. Urfa Hindiye Tekkesi (1342/1923) avlusundaki kitabede *Meşihathâne-i Hindistânî el-yevm küşâd oldu* (Bugün Hindiye Tekkesi açıldı)²⁴ ifadesi geçmektedir.

Epigrafik terminolojide Arapça *Bâb*, Farsça *küşâd* ve Türkçe *kapı*, *açma* kelimeleriyle yapılacak her türlü tamlama sonuçta, kapı inşa etme, bir yapıya kapı ekleme, anlamında mimari faaliyeti ifade etmektedir.

Benâ (بنا - بنى): Arapça'da, *hina etti*, *inşa etti*, *kurdu* anlamında geçmiş zamanlı bir fiildir. Mastarı (بناء) *binâ* ve (بنیان) *bünyân* olarak gelir. Benâ fiilinin

örneği de Üsküdar Gülfem Camii giriş kapısı üstündeki kitabede yer almaktadır. *Yine ma'mr olup oldu ibâdetgâh*, İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul, 1976, 154.

²¹ Karakaş, *a.g.e.*, 280. Yine Urfa Haydar Ağa Çeşmesi kitabesinde *Küşâd eyledi Eb Esed hayrini* (Eb Esed'in hayrıyla bu eser gerçekleştirildi) ifadesiyle *hizmete açma* kastedilmiştir. *a.g.e.*, 191.

²² Yüksel, *Trabzon*, 53.

²³ Mehmet Akkuş, "Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 400. (Buradaki kullanım inşa değil, fonksiyonel anlamdadır).

²⁴ Karakaş, *a.g.e.*, 245.

kitabelerde Arapça, Türkçe ve Farsça kelimelerle tamlama şeklinde kullanımı bulunmaktadır. Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi'nde (809/1406), *Benâhâ es-Sultânü'l-a'zam Mevlâ Melikü'l-'Arabi ve'l-'Acem Süleyman Han* (Onu... Süleyman Han inşa etti) ifadesi yer almaktadır.²⁵ Trabzon Hayreddin Paşa Çeşmesi (871/1466) kitabesinde *Benâ bi imâreti hâzihi'l-ayni'l-mâi'l-mübarek...* (Bu mübarek su çeşmesini... yaptı)²⁶ şeklinde geçmektedir.

Edirne Selimiye Camii kitabesinde örneği bulunan Arapça pekiştirme edatıyla birlikte kullanımı, *kad benâ* şeklinde ifade edilmektedir.²⁷ Mısır Kahire Süleyman Paşa Camii (935/1528) inşa kitabesinde *Kad benâ ve 'ammera* (inşa ve imar etti)²⁸ ifadesi yer alır. Dişil (müennes) formu *benet* ve *ibtenet* şeklinde gelir. Edirne Selçuk Hatun Camii (860/1455-56) girişindeki kitabede, *Benet hâza'l-mescide Selcuk Hâtun binti Mürsel* (Bu camiyi Mürsel Kızı Selçuk Hatun inşa etti) ifadesi yer almaktadır.²⁹ Bu terimin edilgen şekli *buniyet* de kitabelerde yer almaktadır. Birgi Aydınogulları Türbesi (734/1333) kitabesinde *Buniyet hâzi't-turbetu*³⁰ (bu türbe inşa edildi) ifadesi bunun bir örneğidir. Türkçe kitabelerde *bina etti*, *bina kıldı*, *eyledi bina* şeklindeki kullanımları da vardır.³¹ Aynı ifadenin Farsça tamlama şekli olan *bina kerd* ve bunun çoğul ifadesi *bina kerdend* şekline daha çok doğu bölgemizdeki kitabelerde rastlanmaktadır. 1082/1671 tarihli Van-Hoşap Evliya Bey Köprüsü inşa kitabesinde *bina kerd cisri çönîn bi nazîr* (Bu eşsiz köprüyü yaptı)³² ifadesi yer almaktadır. Türkmenistan Ürgenç Necmettin Kübra

²⁵ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifâları*, Ankara, 1992, 73; Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 94.

²⁶ İsmail Hacıfettahoğlu, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, Ankara, 2001, 57.

²⁷ Selimiye Camii inşa arşiv bilgileri için bkz., Abdülkadir Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma", *Kök Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, 156. Terimin benzer örnekleri için bkz. Trabzon Kulaklı Çeşme (888/1483), Yüksel, *Trabzon*, I, 139.

²⁸ Ahmet Ali Bayhan, *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi*, (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 1997, 25.

²⁹ Fokke Theodoor Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden E.J. Brill, 1997, 35; Urfâ Peygamber Camii (1260/1844) kitabesinde, *Kad ibtenet hâza'l-kinisa* şeklinde ifade edilmektedir. Karakaş, *a.g.e.*, 125.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kitabeler, II, İstanbul*, 1929, 112.

³¹ Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (946/1539), Cantay, *a.g.e.*, 89-90; Artvin Ardanuç İskender Paşa ve Artvin Çarşı camilerinde de benzer kullanımlara rastlanmaktadır. Bkz., Osman Aytekin, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara, 1999, 136, 105.

³² Mehmet Top, *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara, 1998, 12, 35; bir diğer örnek de, Ağrı İshakpaşa Sarayı harem iç avlusundaki kitabede bulunmaktadır. Bkz, Hamza Gündoğdu, *Doğu Bayazıt İshakpaşa Sarayı*, Ankara, 1991, 65.

Türbesi'nde (1321-1333 m.) *Tesaddâ li-ibtinâ-i hâze'l-mezâr*³³ (bu mezarın yapımına girişti) şeklinde masdar haliyle kullanılmıştır. Kitabelerde *emera bi-binâi* (yapımını emretti) formuna da rastlanmaktadır.

Benâ teriminin sözlük anlamı ve kitabelerdeki kullanımı, sanat tarihi araştırmalarında bir yapının ilk kez inşasını göstermektedir.

Bünyâd (بنیاد): Farsça'da, *asil, esas, temel*³⁴ anlamlarına gelen bir kelimedir. Kitabelerde bazı fiillerle birlikte geniş anlamda *yapı inşa etme* manasına kullanılmaktadır. *Bünyâd etti, Bünyâd-ı nevîn icâd, nev Bünyâd, eyledi Bünyâd, kıldı Bünyâd, kerd Bünyâd*³⁵ gibi Farsça ve Türkçe bileşik kullanımları bulunmaktadır. Üsküdar Şemsi Paşa Camii (988/1080) kitabesinde *Şemsi Paşa eyledi bu câmi'i Bünyâd* (Şemsi Paşa bu camiyi yaptırdı) ifadesi yer almaktadır.³⁶ Topkapı Sarayı Sünnet Odası dış cephedeki bir kitabede (1238/1823) *makam-ı hurfet-i bâlâ oldu bünyâd* ifadesiyle bu terimin bir örneği yer almaktadır (Resim 2). Konya Piri Mehmed Paşa Camii'nde (930/1523-24) bu terimin diğer bir Farsça kelime ile bileşik şekli *kerd Bünyâd* (bina yaptı) şeklinde ifade edilmiştir.³⁷

Bünyâd terimi de üzerinde bulunduğu yapının ilk inşasına işaret eden terimlerdenidir.

Ceddede (جند): Arapça'da, *yeniledi, restore etti* anlamına gelmektedir.³⁸ Yapıların asli plan şemalarında değişikliğe gidildiği durumlarda müceddeden inşa, bina, ihya, tekmil gibi terimler kullanılır.³⁹ Bitlis Ulu Camii (545/1150) kitabesinde

³³ Yüksel Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 1999, 172.

³⁴ Mehmet Özkarcı, "Eski Türkçede Kullanılan Mimari Terimler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. IX, Erzurum, 1990, 383; Ziya Şükün, *Farsça Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya*, II, İstanbul, 1984, 367; *Efkenden* fiili ile birlikte inşa etmek, kurmak ve Bünyâdger, mimar, mühendis manasına gelmektedir. Arif Etik, *Farsça Türkçe Lügat*, İstanbul, 1968, 83; F. Steingass, *Persian – English Dictionary*, Beirut, 1975, 204.

³⁵ *Kerd, Kerden* Farsça'da yapmak, etmek anlamına gelmektedir. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1993, 492.

³⁶ Konyalı, *Üsküdar*, I, 284; Üsküdar Küplüce Camii Minaresi kitabesinde de, *eyledi Bünyâd* formu kullanılmıştır, a.g.e., 209; diğer Türkçe örnekler için bkz., Karakaş, a.g.e., 174, 194; Dijkema, a.g.e., 87.

³⁷ Mehmet Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Ankara, 1971, 235.

³⁸ Baalbaki, a.g.e., 413; Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler*, VI, Ankara, 2002, 114.

³⁹ Abdülkadir Dündar, "Osmanlılarda Tamir Süreçleri, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler I*, Konya, 2001, 277; Fatma Hatun Mescid-i yıkılıp yerine Nuruosmâniye Camii'nin inşası örneği için bkz., a.g.mlf., "İnşa Süreci", 158.

*ceddede binâe hâze'l-câmi'a*⁴⁰ (Bu caminin yapısını yeniledi), Irak, Musul Sincar'daki Sitti Zeynep Türbesi onarım kitabesinde (1105/1694) *Ceddede mezâre's-Sitti Zeyneb binti İmâm Ali ... Seydi Paşa* (İmam Ali'nin kızı Sitti Zeyneb'in türbesini Seydi Paşa yeniledi)⁴¹ ifadeleri yer almaktadır. Terimin masdar şekli olan *tecdîd* daha çok *Emera bi tecdidi* (yenilenmesini emretti) formuyla görülür.⁴² Kitabelerde, *cuddide* (yenilendi),⁴³ *muceddeden tecdîd* (yeniden yapım suretiyle yenileme),⁴⁴ *müceddeden inşa* (yeniden inşa), *vakaa tecdîd ve ta'mîr* (yenileme ve imarı yapılmıştır), *Benâ ve ceddede*⁴⁵ şekilleriyle görülmektedir. Az sayıdaki örnekte *tecdiden oldu Bünyâd*,⁴⁶ *tecdidi imalat eyledi*⁴⁷ gibi yapının yenilediğini ifade eden Farsça ve Türkçe tamlamalara da rastlanmaktadır.

Bütün farklı formlarıyla (geçmiş, geniş zaman, mastar) *ceddede* terimi sanat tarihi açısından mutlak surette, yapı ya da yapı elemanlarının onarımını ve bazen de bütünüyle yenilenmesini belirtmek için kullanılmaktadır.

Enşee (İnşa) (انشاء): Arapça'da, *yaratma, ortaya çıkarma, ilk kez yapma, kurma, yapılandırma, inşa, imal etme* anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Arapça'dan Türkçe'ye geçen ve aynı anlamda kullanılan bir kelimedir.⁴⁹ Bu terim kitabelerde Arapça ve Türkçe olarak tek ve bileşik kullanımları yer almaktadır. Erciş Kadem Paşa Hâtun Kümbeti inşa kitabesindeki *enşee hâzihi'l-kubbe'te'l-mübâreket*e (bu mübarek türbeyi inşa etti)⁵⁰ ibaresi, bu terimin tek kullanımına örnektir (Resim 3). 542/1154 tarihli Batman Malabadi Köprüsü'nde *mâ emera bi inşâihi*⁵¹ (yapımını

⁴⁰ Güneş, *a.g.e.*, 42.

⁴¹ Uluçam, *a.g.e.*, 146.

⁴² Fügen İlter, *Osmanlılar'a Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978, 105; Konya Abdülmümin Mescidi (674/1275) kitabesinde *Emera tecdîde hâze'l-mescidi'l-mübâreke* (Bu mübarek mescidin yenilenmesini emretti) ifadesi yer alır. Önder, *a.g.e.*, 133.

⁴³ Urfa Birecik Mahmut Paşa Camii, 1135/1723, Karakaş, *a.g.e.*, 327; Konya Sahip Ata Türbesi (682/1223) büyük kemerde, Önkal, *a.g.e.*, 369; Musul Sitti Zeynep Türbesi (1105/1694), Uluçam, *a.g.e.*, 146.

⁴⁴ 1308/1891 tarihli Artvin Yusufeli Yaylalar Köyü Camii, Aytekin, *a.g.e.*, 219.

⁴⁵ Antalya Yivli Minare Camii (775/1373) kitabesindeki kullanımı için bkz., Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989, 343.

⁴⁶ Üsküdar Divitçi Şeyh Mustafa Türbesi, Konyalı, *Üsküdar*, I, 344.

⁴⁷ Kırzade Çeşmesi, Yüksel, *Trabzon*, I, 175.

⁴⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, 883; Baalbaki, *a.g.e.*, 1988, 190; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970, 527.

⁴⁹ Yapma, kurma, Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1975, 220.

⁵⁰ Güneş, *a.g.e.*, 91.

⁵¹ İlter, *a.g.e.*, 41.

emretti); Tokat Sümbül Zaviyesinde (691/1291-92) *tevessela bi-inşâi...*,⁵² Bağdat Akülü Camii'nde *Müceddeden inşa* (yenileme yoluyla inşa),⁵³ *Tetavvea bi inşâi* (inşasına girişti...),⁵⁴ İstanbul Süleymaniye Camii kitabesindeki *Emera bi-inşâi* (yapımını emretti) formu gibi Arapça ifadeleri bulunmaktadır. Türkçe kullanımları arasında *inşa eylemiş*,⁵⁵ *inşa kıldı*,⁵⁶ *eyler inşa*,⁵⁷ gibi örneklere rastlanmaktadır. Sanat tarihi açısından bu terimin bütün farklı kullanımları, o yapının ilk inşasına işaret etmektedir.⁵⁸

Essese (أسس): *Kurmak, tesis etmek, temelini atmak* anlamına geçmiş zamanlı bir fiil olan *essese*⁵⁹ de, kitabelerde inşa faaliyetini anlatmak için kullanılmıştır. Türkçe'deki *tesis* kelimesi bu kökten gelmektedir. Divriği Ulu Camii batı portalı kitabesinde *Evvelu men essese bünyâne hâze'l-mescid* (bu caminin yapısını ilk inşa eden) (Resim 4) ibaresi bulunmaktadır. Bu fiilin Arapça edilgen şekli *ussise* de kitabelerde geçmektedir. Bu durumda anlam *tesis edildi* olmaktadır. Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayun'daki (883/1478) inşa kitabesinde⁶⁰ *hâzihi kal'atün mübâreketün üssise bünyânühâ* (bu mübarek kalenin yapısı tesis edildi/kuruldu) ifadesiyle bu kullanımın bir örneği bulunmaktadır (Resim 5). 1209/1794 tarihli Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi kapısı üstündeki kitabede *kıldı tesis ve bina* ifadesi yer alır.⁶¹ Bütün farklı kalıplarıyla birlikte sanat tarihi araştırmalarında *essese* terimi, yapının ilk kez inşası anlamında kullanılmaktadır.

Feth-i Bâb (فتح باب): Türkçe karşılığı *kapı açmak* olan *Feth-i bâb*, bir yapıya *kapı eklemek* anlamında kullanılmıştır. Burada, inşa edilen bir yapıda normalde bulunması gereken kapı değil, önceden varolan yapıya açılan/eklenen kapı

⁵² Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok – İşlevli Yapılar, Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, I, İzmir, 1994, 51.

⁵³ Uluçam, *a.g.e.*, 31.

⁵⁴ Tetavve'a kelimesi Arapça'da bir şeyi gönülden yapmak anlamına gelmektedir. Mutçalı, *a.g.e.*, 532. Bu kullanımın bir örneği 590/1199 tarihli Diyarbakır Mesudiye Medresesi avlu eyvan kemerlerindeki kitabede görülmektedir. Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, I, Ankara, 1996, 338.

⁵⁵ Trabzon'da, Kürekçi Bacı Çeşmesi kitabesi için bkz., Yüksel, *Trabzon*, I, 161.

⁵⁶ Üsküdar Ayazma Camii kitabesi için bkz., Konyalı, *Üsküdar*, I, İstanbul, 1976, 97.

⁵⁷ Edirne Esat Paşa Sebili, Dijkema, *a.g.e.*, 121-122.

⁵⁸ Üsküdar Altunizade Camii'nde asıl inşa kitabesinden başka, kible duvarının dışındaki bir kitabede *Husûsen eyledi islahla bu camii inşâ* ibaresi bulunmaktadır ve burada yarım kalan yapının tamamlanması kastedilmektedir. Konyalı, *Üsküdar*, I, 94.

⁵⁹ Baalbaki, *a.g.e.*, 105; Mutçalı, *a.g.e.*, 14; Esas koma, temel atma, kurma, kuruluş, Devellioğlu, *a.g.e.*, 1311; M.M. Amin – Laila A. İbrahim, *Architectural Terms in Mamluk Documents (1250-1517)*, Cairo, 1990, 12.

⁶⁰ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 365.

⁶¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, 1112.

kastedilmektedir. Bu ifadenin bir örneği Diyarbakır surlarında 595/1198 tarihli Fetih Kapısı üzerinde yer almakta ve *emera bi-fethi hâzâ'l-bâb...*(bu kapının açılması/yapılmasını ...emretti) denmektedir.⁶² Sanat tarihi açısından bu terim herhangi bir yapıdaki kapı elemanının ilk yapımını ifade etmektedir.

İâde (إعادة): Yenileme, tekrarlama, geri döndürme anlamına gelmektedir. İsfahan Mescid-i Cuması'ndaki en eski 515/1121 tarihli kapıda, *iâdetu hâzihi'l-imâreti ba'de'l-ihtirâki* (Yangından sonra yapının yeniden inşası) ibaresini taşımaktadır.⁶³ Epigrafide *i'âde* terimi yapılan *restorasyon* veya *rekonstrüksiyon*ları ifade etmektedir.

İcâd (إيجاد): Arapça'da *yaratma, yapma, meydana getirme, yeni bir şey çıkarma* gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁴ Mimaride, *bir eser ortaya koyma* anlamı tercih edilmelidir. Kitabelerde kullanımına ender olarak rastlanmaktadır. 1302/1844-45 tarihli Edirne Saat/Yangın Kulesi'ndeki kitabede Vâli Hacı İzzet Paşa bunda *icâd* ile bu beldeye verdi ziyet (Vali İzzet Paşa burada bu hayrı inşa etmekle şehri süslemiştir) ifadesi yer almaktadır.⁶⁵ Adana Şeyhoğlu Medrese ve Kütüphanesi'nde, kütüphane odası üzerindeki kitabe terimi örneklendirmektedir.⁶⁶ Epigrafik terminolojide *icad*, yapının ilk inşasını ifade eden terimlerden biridir.

İcrâ-yi âb (إجراء آب): Arapça'da *akıtmak* anlamına gelen *icrâ* ve Farsça'daki *su* anlamında *âb* kelimelerinin tamlama şekli olan *icrâ-yi âb* (*su akıtma*) ifadesi sadece çeşme kitabelerinde kullanılmaktadır. Türkçe şekliyle *çeşmeyi icrâ, etdi icrâ, icrâ-yi su, kıldı icrâ* şeklindeki kullanımları da bulunmaktadır. Farsça, Türkçe ve Arapça tüm ifadelerin ortak anlamı *su akıtmak*, dolayısıyla *çeşme yaptırmaktır*. Bu ifade kalıbının Edirne Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi (1113/1702-3) kitabesinde *etdi icrâ bu çeşmenin âbını* (bu çeşmenin suyunu akıttı)⁶⁷ Artvin Said Bey Çeşmesi (1225/1810) kitabesinde *çeşmeyi icrâ*⁶⁸ şeklinde örnekleri bulunmaktadır.⁶⁹ Erzurum Mehmet Kethüda Çeşmesi (XVII. yy) *Ecrâ hâzihi's-*

⁶² Beysanoğlu, *a.g.e.*, 313.

⁶³ Kemal Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2005, 29.

⁶⁴ Devellioglu, *a.g.e.*, 484; Mutçalı, *a.g.e.*, 963; Baalbaki, *a.g.e.*, 213.

⁶⁵ Dijkema, *a.g.e.*, 174; Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara, 1994, s. 40'ta yapının dinamitlenerek yıkıldığını ifade edilmektedir.

⁶⁶ Murat Yüksel, *Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, tsz., 51.

⁶⁷ Dijkema, *a.g.e.*, 93.

⁶⁸ Aytekin, *a.g.e.*, 248

⁶⁹ 1281/1864 tarihli Mersin Bezm-i Alem Valide Sultan Çeşmesi için bkz., Yüksel, *Çukurova*, 196.

sadakate'l-câriyete (Resim 6)⁷⁰ ifadesiyle bu türün Arapça örneğini sunmaktadır. İcrâ teriminin Türkçe örneğine Talas Hacı Ahmed Çeşmesi, (1303/1885-86) inşa kitabesinde rastlanmaktadır. *Hacı Ahmed akıtdı eyledi bu çeşmeyi inşa* denmektedir.⁷¹ Literal anlamının ötesinde, çeşmelerdeki *icrâ* teriminin türevi olan bütün kelimeler *çeşme inşa etmek* olarak anlaşılmalıdır.

İhyâ (إحياء): Kelime, *ihya etmek, canlandırmak, yeniden kuvvetlendirme, onarma, şenlendirme, imar* anlamlarına gelmektedir.⁷² Kitabelerde çoğunlukla yapılan onarımı anlatmakla birlikte bazen de ilk inşayı ifade etmektedir. Edirne Ekmekçizade Ahmed Paşa Sebili'nde (1193/1779–1780) *kıldı ihya* ifadesi ile,⁷³ 1082/1671 tarihli Urfa Kara Musa Camii iç kapısındaki kitabede *ihyâyi hâzihi'l-âsâr*⁷⁴ (bu eserlerin ihyâsı) ifadesi yapılan restorasyonları anlatmaktadır. Kayseri Camii Kebir kubbe içindeki batı tamir kitabesinde, *Bahr-ı lütf-ü mevc edüp ta'mîrine oldu sebeb, Câmî'i Kebir'i ihyâ etdi Sâlih Paşa* ifadesi, ihya tamir ilişkisini gösteren açık örneklerden biridir.⁷⁵ 1249/1833 tarihli Bulgaristan Hasköy Camii kitabesi *câmi-i minare-i Hasköy'ü eyledi ihyâ* (Resim 7) onarımı ifade ederken, Gülşehir Kurşunlu Camii (1126/1714) *kıldı ihyâ*⁷⁶ ifadesi yapının ilk inşasında ihyânın kullanımına örnek oluşturmaktadır. İhyâ terimi, ilk inşa ve onarım anlamlarını içermektedir.

Karkir eylemek (كاركير - كاركير): Taş, tuğla ve kerpiçle inşa edilen yapıları niteleyen *Kagir (kargir)*⁷⁷ kelimesi terim olarak kitabelerde geçmektedir. Üsküdar İhsaniye Camii (1287/1870) onarım kitabesinde, *Müceddeden kâkir inşa olundi* ifadesine rastlanmaktadır. Bu terim, Üsküdar Nasuhi Tekkesi Mescidi kitabesinde *Karkir eyledi ânı fahru'l-vüzerâ* şeklinde ifade edilir. Burada *karkir eylemek* yanan ahşap mescidin taş malzeme ile yeniden yapımını ifade etmektedir.⁷⁸ Bu terim kitabelerde yapılan *restorasyon* veya *yeniden inşaları* anlatmak için kullanılmaktadır.

⁷⁰ Hüseyin Yurttaş – Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum, 2002, 139.

⁷¹ Erkiletlioğlu, *a.g.e.*, 167.

⁷² Devellioğlu, *a.g.e.*, 505; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996, 529.

⁷³ Dijkema, *a.g.e.*, 123.

⁷⁴ Karakaş, *a.g.e.*, 93.

⁷⁵ Erkiletlioğlu, *a.g.e.*, 32.

⁷⁶ Uğur Sezgin, *XVIII. yy'da Nevşehir ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2002, 84.

⁷⁷ Metin Sözen–Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994., 120.

⁷⁸ Konyalı, *Üsküdar*, I, 164, 239.

Muhkem (محکم): *Sağlamlaştırılmış, tahkim edilmiş* anlamına gelmektedir.⁷⁹ 1163/1749-50 tarihli Edirne Sarı Cami’de restorasyonu ifade etmek üzere *muhkem yaptı* ifadesi kullanılmıştır.⁸⁰ Sanat tarihi araştırmalarında bu terim yapılarıdaki *onarımları* ifade etmektedir.

Nazm (تنظیم - نظم): Arapçada düzenlemek, kurmak anlamlarına gelmektedir. Kahire Haremeyn Vakfı Sebil-Küttabı kitabesinde *ve nâziruhâ lehâ unşie ve nuzime* (ve benzerleri inşa edildi ve kuruldu) ibaresinde *nuzime tanzim* ve kurulumu ifade etmektedir.⁸¹ Bu anlamda bazı kompleks yapılar için kullanılan *manzume* kelimesi de hatırlanabilir. Bursa Yeşil Cami (824/1421) kapısında yer alan *râkımuhû ve nâzımuhû ...* (yazıları yazan, planlarını çizen ...) ⁸² örneğinde *nâzım tanzim* işini yapan, planlayan anlamında mimarı ifade etmektedir.

Onartmak: Türkçe olan bu terime, Türkçe kitabelerde rastlanmaktadır. Rodos Demirli Camii (1151/1739) kitabesi *bu camiye onartan Yanıkzâde İsmail*⁸³ ifadesiyle türünün bir örneğini sergilemektedir. Terim, onarım ve yeniden inşa anlamında kullanılmaktadır.

Rassase (tersîs) (رَصَصَ): *Sıkıştırma, presleme, kurşunla kaplama*⁸⁴ gibi anlamlara gelen kelime, kitabelerde *inşa etti, sağlam ve muhkem yaptı* anlamında kullanılmaktadır. Edirne Mahmudağa Mescidi (863/1458-59) kitabesinde *rassase bünyâne hâza’l-makâmi’l-kerim* (bu yüce makamın binasını sağlam olarak inşa etti);⁸⁵ 890/1485 tarihli Tokat Hatuniye Camii kitabesinde *tersisi bi hâzihi’l-imâreti’l-âliye...* (bu yüksek yapının sağlamlaştırılmasını...) şeklinde geçmektedir.⁸⁶ Bu terimin edilgen şekline *Russisa bünyâne hâzihi’l-musallâ* ifadesiyle Ahlat Emir Bayındır Mescidi (882(1477) kitabesinde⁸⁷ rastlanmaktadır. Terim ilk inşa anlamında pekiştirici bir ifade olarak kullanılmaktadır.

Resm (رسم): *Planını çizmek, tasvir etmek, resmini yapma, teknik resim*⁸⁸ anlamlarına gelmektedir.⁸⁹ Ancak Arapça (ر) *bi* harf-i ceri ile kullanıldığında ...

⁷⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, 804.

⁸⁰ Dijkema, *a.g.e.*, 111.

⁸¹ Bayhan, *a.g.e.*, 332.

⁸² *راقمه و ناظمه* Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 137.

⁸³ Bıçakçı, *a.g.e.*, 272.

⁸⁴ Mutçalı, *a.g.e.*, 325.

⁸⁵ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 309.

⁸⁶ Mehmet Mercan – M. Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*, Ankara, 2003, 60.

⁸⁷ Güneş, *a.g.e.*, 94,

⁸⁸ Hasol, *a.g.e.*, 437; Sözen - Tanyeli, *a.g.e.*, 235; Mutçalı, *a.g.e.*, 321; Baalbaki, *a.g.e.*, 584; Osmanlılar’da, plan ve harita yapılan yere *Resimhane* denirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983, 29.

*için, ... diye, ... niyetiyle*⁹⁰ anlamını kazanmaktadır. Bu terimin *reseme bi, bi resmi, tersim, yersumu* şeklinde farklı kullanımları kitabelerde yer almaktadır. Konya Sırçalı Medrese (640/1242) portal kitabesi *reseme bi-imâreti hâzihi'l-medrese* (bu medreseyi inşa ettirdi)⁹¹ formunun bir örneğini sergilemektedir. Yine *emri - patronaji-* ile anlamında olmak üzere Bursa Ulu Camii (802/1399-1400) kitabesinde, *Mimmâ 'umile bi-resmi's-sultâni'l-mu'azzam Bâyezid bin Murâd Hân*,⁹² ibaresinde *bi-resmi, emriyle* anlamında kullanılmıştır. Van Gevaş Halime Hatun Kümbedi (736/1335) kitabesinde *bi-resmi'l-merhûmeti Halime Hatun*⁹³ ifadesinden ise türbenin *Halime Hatun için* yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Resim 8). Aynı şekilde Konya Şeyh Alaman Türbesi kitabesinde *bi-resmi Kutbu'l-âlem fakîh Ahmed*⁹⁴ ifadesiyle de türbenin Fakih Ahmed için yapıldığı anlatılmaktadır.

Bu terimdeki hassas nokta bir ulu cami ile bir türbenin bir şahsa nisbet edilmesidir. Her ikisi de *...için, ...adına* şeklinde tercüme edilir ancak biri patron diğeri içinde yatan ölüdür. *reseme bi*'nin dışında başka bir yapıım fiili gelirse *patron yaptırdı* şeklinde anlaşılır. *Bi-resmi* kullanımı ise yapılan eserin biri ya da birileri için olduğunu ifade eder. Örneğin bu türbe filan içindir, bu medrese falan öğrenciler içindir gibi. Terimin türbelerde içinde yatan, adına inşa edilen, bunun dışındaki yapılarda ise patron anlamı bulunmaktadır.

Sâht (ساخت): Farsça'da *yapmak* anlamına gelen kelime,⁹⁵ *sâhtumân* şekliyle *yapı, bina, mimari* manasına kullanılmaktadır.⁹⁶ 982/1574 tarihli Ahlat İç Kale İskender Paşa Camii kitabesinde *saht-i in câmi'*⁹⁷ (bu caminin yapımı) ifadesi yer almaktadır. Sanat tarihi terminolojisinde bu terim, yapının ilk inşasını ifade etmektedir.

⁸⁹ Terimin bu anlamı makalenin ikinci bölümünde ele alınacaktır.

⁹⁰ Mutçalı, *a.g.e.*, 323.

⁹¹ Gün, *a.g.e.*, 26; Önder, *a.g.e.*, 156; Yaşar Erdemir, *Sırçalı Medrese*, Konya, 2002, 25.

⁹² Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 90; Yine *emriyle, yapımını emretti* anlamına olmak üzere 646/1248 tarihli Kırşehir Kesik Köprü kitabesinde *Reseme bi-imâreti* terimi yer almaktadır, İlter, *a.g.e.*, 168.

⁹³ Güneş, *a.g.e.*, 72; için, adına anlamındaki *bi-resm*'in Arapça karşılığı *Li-ecli'*dir ve Trabzon Emir Mehmed Türbesi (930/1523-24) yapıım kitabesinde *Kad buniyet hâzihi't-türbetü eş-şerîfetu li-ecli'l-merhûm* şeklinde ifade edilmektedir. Yüksel, *Trabzon*, I, 130.

⁹⁴ Önkal, *a.g.e.*, 282; Günümüzde Konya Taş Eserler Müzesinde bulunan aynı şeyhin adını taşıyan zaviyenin inşa kitabesindeki *bi-resmi kidveti'l-meşâyih* (şeyhlerin örneği için) ifadesinde *bi-resm* ile zaviyenin onun adına yapıldığı, onun orada üst makamda olduğu anlaşılmaktadır, *a.g.m.*, 282.

⁹⁵ Etik, *a.g.e.*, 220; Şükün, *a.g.e.*, II, 1114; Steingass, *a.g.e.*, 638.

⁹⁶ Kanar, *a.g.e.*, 337.

⁹⁷ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001, 158.

Sana'a (صنع): Kelime Arapça'da geçmiş zamanlı bir fiil olarak *yaptı* anlamına gelmektedir. Kitabelerde, geniş anlamda *inşa etti* manasına kullanılmaktadır. Tunus'un başkenti Tunus'ta, Dayı Yusuf Türbesi (1049/1639-40) kitabesinde, *Sane'a hâzihi'l-kubbe'te'l-müşeyyede, el-Mu'allimu Muhammed ibn Ğâlibi'l-Endelûsî*,⁹⁸ (bu sağlam kubbeyi muallim *Muhammed ibn Ğâlibi'l-Endelûsî* yaptı) ifadesiyle yapının usta adı verilmektedir. Sana'a terimi, yapının ilk inşasını göstermektedir.

Şeyyede (teşyîd) (شيد): *Binayı sağlam inşa etme, yükseltme*, anlamına gelmektedir.⁹⁹ Bu terimin Küçük Ayasofya Camii onarım kitabesinde (908-911/1502-1505) örneği bulunmaktadır. *Kad şeyyede beyten... bi-ta'miri hâza'l-hinae ve tecdîdihî...* ifadesiye yapılan onarım ve yenileme ile güçlü bir yapı ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Eminönü Yeni Cami giriş kapısındaki kitabede *Şeyyede bünyânehû 'alâ't-takvâ* ifadesi yer almaktadır (Resim 9). Urfa Ulu Camii (1096/1684) tamir kitabesinde *âmî da gayretiyle etdi teşyîd*¹⁰¹ ifadesiyle Şeyyede teriminin master şekli kullanılmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (954/1548) inşa kitabesinde *essese bünyâne hâza'l-mescidi el-câmi' el-müşeyyed* (bu sağlam camiyi inşa etti) ifadesiyle terimin sıfat olarak kullanımı örneklendirilmiştir.¹⁰² Terimin ilk inşada sağlam ve büyük ölçekli yapı yapma anlamı yanı sıra, yapılan onarımlarda yapıyı sağlam, asli haline getirme anlamı da vardır.

Tamam (تمام): Arapça'dan gelip Türkçe'de de aynı anlamda kullanılan kelime, yarım kalan yapıların tamamlanmasına ilişkin inşa kitabelerinde, ya da bir yapının inşasına başlama tarihi verilince tamamlanma kısmını belirtirken kullanılmaktadır. Yaygın olan şekilleri Arapça geçmiş zaman şekli olan *temme* (tamamladı) ve master şekli *tamâm* (tamamlama)'dır. Konya Alaaddin Camii (617/1220) kuzey cephesindeki bir kitabede, *emera bi-tamâmi hâza'l-câmi'i'l-mübârek...Keykûbâd* (bu mübarek caminin tamamlanmasını ... Keykubad emretti) ifadesi kullanılmaktadır.¹⁰³ Yeni başlayan, az bir kısmı yapıлып yarım kalan veya büyük bölümü bitirilip kullanıma açılması için sadece iç donanımı vb. noksan olan

⁹⁸ Kadir Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara, 2002, 40.

⁹⁹ Hikmet Özdemir - Suat Cebeci, *Arapça Türkçe Sözlük*, Ankara, 1989, 212; Baalbaki, *a.g.e.*, 324; Devellioğlu, *a.g.e.*, 1319.

¹⁰⁰ Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, V, İstanbul, 1983, 264.

¹⁰¹ Karakaş, *a.g.e.*, 139.

¹⁰² Konyalı, *Üsküdar*, I, 216.

¹⁰³ Duran, *a.g.e.*, 43; yine aynı caminin avlu duvarındaki kitabelerden birinde *تم هذا بيت الله* *temme hâza beytillah* (Allah'ın bu evini/camiyi tamamladı) ifadesi yer almaktadır. Önder, *a.g.e.*, 101.

yapılarda tamamlama teriminin anlamı farklılaşmaktadır. Bu terim, tamamlanan kısmın yapının bütününe oranı, inşa faaliyetinin kesintiye uğradığı dönemin uzunluğu gibi ölçütlerden hareketle ilk inşa veya onarım anlamında alınabilir.

Ta'mîr (تعمير): Kelime olarak, *onarma, düzeltme, eski şeyi düzeltip yeni hale getirme*¹⁰⁴ anlamlarına gelmektedir. Kitabelerde bu terimin çoğunlukla *emera bi-ta'mîri* (tamirini emretti) şekli kullanılır. *Ta'mir olundu* gibi Türkçe, *ta'mir kerd* şeklinde Farsça tamlamalı örnekleri de bulunmaktadır. 1222/1807-08 tarihli Edirne Ayşe Kadın Sebili kitabesinde *tamirle eyledi ihya* şeklinde kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Topkapı Sarayı'nda günümüzde Padişah Elbiseleri Bölümü olarak kullanılan kısım giriş kapısındaki kitabe *Ta'mîriyle Hazine-i Hümâyûna ilhâk edilmiştir* ibaresi bulunmaktadır. Yozgat Çayıralan Çandır'da Şahruh Bey Mescidi 1157/1744-45 tarihli tamir kitabesinde *el-câmiü's-şerîf bi-ta'mîri'l-mütevelli Ahmed Beg bin Arslan Paşa...* ifadesi yer almaktadır.¹⁰⁶ Türk-İslam epigrafisinde *ta'mîr* teriminin tek anlamı onarımdır.

Termîm (ترميم): Arapça olan kelime *tamir* anlamına gelmektedir.¹⁰⁷ Kitabelerde geçen ve restorasyonu ifade eden kelimelerden biri de *termim*dir. *Tâmir etme, onarma anlamına* gelir.¹⁰⁸ Manisa Alibey Camii (978/1570) kitabesinde *ta'mîruhû ve termîmuhû feceddede...ve etemme*¹⁰⁹ ifadesiyle hem yapılan onarımı hem de yenilemeyi ifade etmektedir. Bu kitabe *ta'mir* kelimesinden sonra yine Arapçada *tamir* anlamına gelen *termim* kelimesinin kullanılması anlamlıdır. Epigrafik materyalde karşılaşılan *termîm (meremmet)* terimi sadece onarımı ifade etmektedir.

¹⁰⁴ *Ta'mîr* kelimesinin Arapça'daki öncelikli anlamı bina inşa etmektir. Baalbaki, *a.g.e.*, 341, 311; Devellioğlu, *a.g.e.*, 1233; bir çok yapı zamanla çok sayıda onarım geçirmesine rağmen günümüze gelen onarım kitabesi sayısı oldukça azdır. Mezar anıtları örneği için bkz., Hakkı Önkal, "Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında", *DEÜ; İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, İzmir, 1989, 323. Bu durum diğer yapı türlerindeki onarım kitabeleri için fikir verebilir; Ayrıca Osmanlı uygulamasında tamir çeşitlerine ilişkin geniş bilgi için bkz., DüNDAR, "Tamir Süreci", 274-278.

¹⁰⁵ Dijkema, *a.g.e.*, 131.

¹⁰⁶ Hamza Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara, 1986, 18.

¹⁰⁷ Fiil مَرَمًا و مَرَمًا - رَمَّ - رَمَّ (Remme - Yerummu - Remmen ve Meremmeten) şeklinde çekilmektedir. Farsça'da da kullanımı bulunan terim, mimari ile ilgili kaynaklarda *Meremmet* şekliyle, *restorasyon, yeni malzeme kullanılmadan yapının ıslah* şeklinde ifade edilmektedir. Said Fellahfer, *Vajehâyi Mîmariyi Sonneti İrân*, Tahran, 1379, 207.

¹⁰⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, 1305.

¹⁰⁹ Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, 77.

Tevsî' (توسيع, واسع): Arapça'da *genişletme, büyütleme* anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Kitabelerde *vâsi'* ve *tevsî'* şeklinde yer almaktadır. Bazı yapılarda yapılan ilave birimleri veya mekan genişletmelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Kayseri Kadı Mescidi (738/1338) kitabesinde *emera bi-tevsîati hâzâ'l-mescid* (bu caminin genişletilmesini emretti) ifadesi yer almaktadır.¹¹¹ Erzurum Gürcü Mehmed Paşa Camii (1058/1648) kitabesinde *Câmi'i vâsi' edüp yapıdı müceddeden inşâ* (Resim 10)¹¹² demek suretiyle hem yapılan genişletme, hem de yeniden inşa ifade edilmiştir. Yine Erzurum Gürcü Mehmed Paşa Camii (1058/1648) onarım kitabesinde *Bozulup Mescid-i Sultan Melik olmuştı fenâ, câmiî vâsi' edüp yapıdı Mehmed Paşa*¹¹³ ifadesi yer almaktadır. Bu terimin en geniş kullanımı Konya İplikçi Camii (733/1332) onarım kitabesinde yer almaktadır. *'Ammere ve ceddede vese'a hâza'l-mescide'l-mübârek* (bu mübarek camiyi onarttı, yeniledi ve genişletti) şeklinde yazılmıştır.¹¹⁴

Sanat tarihi terminolojisinde *tevsî'*, genişletme ve restorasyon anlamında kullanılmaktadır.

Vad' (وضع): *Yerleştirme*, anlamına gelen bu terime, genelde mihrap, saat kuleleri ve bazı anıtlardaki kitabelerde rastlanmaktadır. Ankara Dış Kale (1302/1884) hisar kapısı üzerindeki saat kulesi kitabesinde *iş bu saat vad' kılndı sene 1302* ifadesi yer almaktadır.¹¹⁵ Musul Şeyh Abdal Camii'nde (1214/1799) yer alan iki mihraptaki kitabede *ve kad vudi'a hâze'l-mihrâbu* (bu mihrap konmuştur) ifadesi yer almaktadır.¹¹⁶ Tunus Binzert Ulu Camii avlusuna konan güneş saati (1203/1788-89) kitabesinde, *Vada'a hâzihi's-sîtatı el-mübâreketü*, (bu mübarek saat kondu)¹¹⁷ ifadesi bulunmaktadır. Topkapı Sarayı ikinci avludaki Sohum Kalesi Abidesi kitabesinde *Buraya vad'ımı emreyledi Şâh-ı devrân* (cihan padişahı buraya konmasını emretti) ifadesi yer almaktadır (Resim 16). Bu terim, saat

¹¹⁰ Baalbaki, *a.g.e.*, 1233; Devellioğlu, *a.g.e.*, 1327; Mutçalı, *a.g.e.*, 981

¹¹¹ Kerim Türkmen, "Kayseri'de Bulunan Eratna Dönemine Ait Bazı Kitabeler", *Prof. Dr. Haluk Karamağralı Armağanı*, Ankara, 2002, 364.

¹¹² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, 208.

¹¹³ Konyalı, *Erzurum*, 207.

¹¹⁴ Önder, *a.g.e.*, 107.

¹¹⁵ Acun, *a.g.e.*, 8; aynı tarihli (1302/1884) Adana Saat Kulesi'nde de *iş bu saat vad' kılndı* ifadesi tekrarlanmaktadır. *A.g.mlf*, 8.

¹¹⁶ Uluçam, *a.g.e.*, 92-93.

¹¹⁷ Pektaş, *a.g.e.*, 53; Güneş saatlerinin yatay tipleri için *ruhâme* veya *basîta*, dikeyleri için de *münharife* terimleri kullanılmaktadır. Nusret Çam, "Güneş Saati", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 298.

kuleleri ve anıt gibi yapılarda inşayı, cami vb. yapılardaki elemanları ise eklemeyi ifade etmektedir.

Vakaa'l-ferâğ (وقع الفراغ): Arapça olan terim, *tamamladı, tamamlandı, bitiş, tamamlanmanın gerçekleşmesi* gibi anlamlara gelmektedir. 809/1406 tarihli Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi kitabesinde *kad vaka'a'l-ferâğu min hâzihi'l-'imâreti'l-mübareketi...* (bu mübarek yapı... tamamlanmıştır),¹¹⁸ Urfa Dabakhane Camii (975/1568) batı kapısında¹¹⁹ *vaka'a'l-ferâğ*, Trabzon Hayreddin Paşa Çeşmesi kitabesinde *ve kad vaka'a'l-ferâğu min 'imâretihî*¹²⁰ (bitiş, yapının tamamlanması) ifadelerini örneklendiren kitabelerdir. Bazı kitabelerde doğrudan inşa fiili bulunmayıp inşa faaliyetinin sonlanması anlamında bu terim inşa fiilin yerine geçmektedir. Terim hem inşa hem de onarım için kullanılmaktadır.

Yapdı (یاددی): *Amile* teriminin Türkçesi olan *yapdı* da kitabelerde rastlanan terimlerdenidir. 993/1585 tarihli Eyüp Cafer Paşa Türbesi güney girişteki kitabede *yapdı bu türbeyi* ifadesi kullanılmaktadır.¹²¹ Üsküdar Baki Efendi Camii kitabesinde bu formun Farsça bileşenli hali *Yapıldı, Nev Benev oldu* (yepyeni oldu) ifadesi bir diğer örnektir. Üsküdar Baki Efendi Camii (1063-1652) kitabesi *Sa'yedüp bu ma'bedin bünyâdine Yapdı himmetle kabul etsin Hüda* ifadesiyle bu terimin başka bir örneğini sunmaktadır.¹²² Kahire Müstahfizan Muhammed Kethüda Sebili inşa kitabesinde (1080/1069)¹²³ *hayr için yapdı temelden câi'i cennet-şân* ifadesi bulunmaktadır. Terim ilk inşa, onarım ve yeniden inşa için kullanılmaktadır.

II- Mimarlığa İlişkin Terimler

Kitabelerde, yapım süreci içinde yer alan meslek gruplarını inşa, onarım, finansal ve denetim boyutuyla şöyle sıralayabiliriz:

'Alâ yedi (علي يد): Kelime anlamı, *eliyle* olan *'alâ yedi*, kitabelerde birincisi inşa işini *yapanları*, ikincisi inşa faaliyetini *finanse edenleri* ve üçüncüsü inşa sürecini denetleyenleri olmak üzere üç farklı anlamı bulunmaktadır. İsfahan Mescid-i Cuması Melikşah Kubbesi'ndeki *'alâ yedi Ebi'l-Feth Ahmed bin*

¹¹⁸ Cantay, *a.g.e.*, 74; Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 94.

¹¹⁹ Karakaş, *a.g.e.*, 57.

¹²⁰ Yüsel, *Trabzon*, I, 138.

¹²¹ Yıldız Demiriz, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara, 1989, 24.

¹²² Konyalı, *Üsküdar*, I, 108, 91; Yunanistan / Dimetoka'daki 996/1588 tarihli Köprübaşı Hamamı kitabesi bu ifadenin 16. yy. örneğidir. Bıçakçı, *a.g.e.*, 51. *Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi*'nde 1264/1848 tarihli kitabe bu fiilin edilgen hali olan *yapıldı* formu için bir örnektir. Yüsel, *Trabzon*, I, 206;

¹²³ Bayhan, *a.g.e.*, 238.

Muhammed el-Hâzin ve Ardistan Mescid-i Cuması'ndaki kitabeler,¹²⁴ 508/1114 tarihli Ribat-ı Şerif,¹²⁵ 'alâ yedi teriminin usta/mimar anlamındaki kullanımıyla Büyük Selçuklu örnekleridir.¹²⁶ Bursa Yıldırım Türbesi (809/1406) kitabesinde 'alâ yedi'l-abdi'da'îf, (zayıf kul...'ın eliyle gerçekleşti)¹²⁷ şeklinde yine usta/mimar anlamında geçmektedir. 'Alâ yedi teriminin aynı anlamda farklı bir kullanımı da *bi-eydi* ifadesidir. Kelime anlamı *elleriyle* olan terimin bir örneği Kızılırmak üzerinde Şahruh Köprüsü'nde (945/1538) bulunmaktadır. '*amera hâze'l-cisr Mehmed Han bin Şahruh Bey ... bi-eydi 'abdehu Behrâm*'¹²⁸ ifadesinde *bi-eydi* ustayı göstermekte ve usta adı olarak Behram verilmektedir.

Diyarbakır Mardinkapı solunda surda yer alan bir kitabede '*alâ yedi* terimi iki kez geçmektedir. *Mâ emera... 'alâ yedi el-vezîr... ve cerat en-na fakate 'alâ yedi Yahya...*'¹²⁹ Burada ilk '*alâ yedi* denetim işini yürüten kişiyi, yani *bina nazırını*, ikincisi ise işin maddi yönünü finanse eden kimseyi, *bâniyi* göstermektedir. Aynı şekilde Keçi Burcu'ndan sonraki 8. burçta ve *cera zalike 'Alâ yedi kâdi Ebi Ali Hasan bin Ali ... ve'l-bennâ Nasır bin Habib.*'¹³⁰ '*Alâ yedi* burada *nâzır, denetçi* anlamındadır. Bu terim hem *denetleyici* hem de inşa faaliyetini *yürütücü* iki anlamı bulunmaktadır.

'**Amelu** ('**Ameli**) (عَمَل): *Yapımı, eseri* anlamına kullanılan bir terimdir.¹³¹ Anadolu'da Abbasi ve Mervaniler dönemi sanatçıları daha çok *Benn'yı*, Anadolu Selçukluları ise '*ameli* tercih etmişlerdir.¹³² 620/1223 tarihli Niğde Alaaddin Camii taçkapısındaki kitabe, *amelü üstâd Sıddık* ifadesiyle yapan kişinin unvanını

¹²⁴ Özkurt, *a.g.e.*, 28.

¹²⁵ Kiani, *a.g.e.*, 432.

¹²⁶ Geniş kullanım alanı bulunan '*alâ yedi* teriminin tezyinattaki kullanımına, süslemeyi gerçekleştiren usta, yani nakkaşı ifade eden örneği olarak, Konya Mevlana Türbesi kible duvarındaki kitabe verilebilir. *Nukişat el-Kubbetü'l-Hadrâ ... 'alâ yedi abdi'd-daîf el-Mevlevî...*(Kubbetü'l-Hadrâ, Zayıf Mevlevi kul tarafında tezyin edildi...) Önkal, *a.g.e.*, 362.

¹²⁷ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 95.

¹²⁸ Gündoğdu, *Dulkadırlı*, 65.

¹²⁹ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 169, 229, 252, 255; bu terimin farklı örnekleri için bkz., İltter, *a.g.e.*, 116; Önkal, *a.g.e.*, 289; Cantay, *a.g.e.*, 74; Boran, *a.g.e.*, 28.

¹³⁰ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 228.

¹³¹ Terimin *yaptı, inşa etti* anlamındaki fiil olarak kullanımı, makalenin birinci bölümünde ele alınmıştır. '*Ameli* ve '*ameli üstâd* nitelemesinin çini ve ahşap sanatçılarınca da kullanılmış olması, mimarının her alanında bu ünün kullanılabilceğini göstermektedir. Bkz., Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum, 1993, 216. Aynı anlamda olmak üzere Farsça *Kâr* terimine de özellikle ahşap işçilikte rastlanmaktadır.

¹³² Sönmez, *a.g.e.*, 474.

vermektedir.¹³³ Tercan Mama Hatun Türbesi'nde (XIII. yy.) 'ameli teriminin bir örneği bulunmaktadır (Resim 11). Terim inşa işini yürüten elemanı (mimar, usta, bennâ) nitelemektedir.

Bâni (بانى): *Bina eden, yapan, kurucu, bir yapıyı yaptıran*¹³⁴ anlamlarına gelen *bâni* terimine kitabelerde çokça rastlanmaktadır. İznik Yeşil Cami (794/1391) inşa kitabesinde, *bânîhi Hâcî bin Mûsâ*¹³⁵ ifadesi yer almaktadır. Burada *bânî*, yapan, inşa eden usta, mimar anlamına olup, *fînansmanı sağlayan* anlamında değildir. *Bânî (بانى)* teriminin *mimar, usta* anlamı dışında, inşaat masraflarını karşılayan *hayırsever* manası da vardır. 1216/1801 tarihli Tunus'un başşehri Tunus Burc-ı Bâb-ı Hâlid'de *Bânisi Hammuda Paşa* ifadesiyle *yaptıran, fînans eden* kast edilmektedir.¹³⁶ Gesi Subaşı Köyü Çeşmesi kitabesinde, *sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât Mi'mâr Muhammed Ağa sene 1131* (Hayır hasenat sahibi mimar Muhammed Ağa 1131/1718 yılında yap/tır/dı)¹³⁷ ifadesiyle, mimar olan Muhammed Ağa'nın muhtemelen çeşmenin hem *bânisi* hem de *mimarı* olduğu anlaşılmaktadır.

Sanat tarihi araştırmalarında bu terimin iki anlamının karışmasını önlemek için, yapıdaki (varsa birden çok) kitabelerin birlikte ele alınması, kitabenin yapıdaki yeri ve yapının dokusu göz önünde bulundurulması gerekmektedir. *Bâni patron* ve *mimar* gibi iki anlama da gelmektedir.

Bânî-i sâni (بانىء ثانى): Kitabelerde yapılan *restorasyon* veya rekonstrüksiyonların patronajını ifade etmek üzere *bâni-i sâni* (literal anlamı, ikinci yapımcısı) terimi yer almaktadır. Edirne Eski Cami (1166/1752-53) kuzey batı asıl giriş kitabesi *bânî-i sâni* terimiyle yapının I. Mahmud tarafından restore ettirildiği belirtilmekte ve *muhkem bina oldu* denilmektedir (Resim 12).¹³⁸ 1282/1865-66 tarihli Niğde Şeref Ali Türbesi kitabesinde, *Bânî-i sâni el-Hâc Saîd Paşa*¹³⁹ ifadesi yer almaktadır. 1317/1899 tarihli, Trabzon Kırzade Çeşmesi de, *bânî-i sâni* terimin kullanıldığı kitabelerdendir.¹⁴⁰ Ancak bu terimin en çarpıcı kullanımı Üsküdar Ağa Camii (1018/1619-1320/1902) onarım kitabesinde bulunmaktadır. Burada *Beş vakit cemaatle salât oldukça eda, ide ğufran bâniy-i evvel ve sâniye*

¹³³ Bayburtluoğlu, , a.g.e., 92; Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara, 2001, 45-47.

¹³⁴ Devellioğlu, a.g.e., 87; *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1997, 191.

¹³⁵ Tüfekçioğlu, a.g.e., 44.

¹³⁶ Mehmet Şeker, *Başşehir Tunus'taki Türkçe Kitabeler*, İstanbul, 1994, 46.

¹³⁷ Erkiletlioğlu, a.g.e., 138.

¹³⁸ Dijkema, a.g.e., 115.

¹³⁹ Özkarcı, a.g.e., 156.

¹⁴⁰ Yüksel, *Trabzon*, I, 175.

*Hudâ*¹⁴¹ (cemaatle beş vakit namaz kılındıkça, Allah ilk ve ikinci yapımçı-inşa ve restore ettiren-sına mağfired etsin) ifadesiyle hem inşa hem de onarım patronlarına aynı kitabede peşpeşe yer verilmiş olmaktadır. Buradan hareketle kitabelerdeki *bâni-i sâni* terimi, kısmen yıkılan yapıların onarımı veya tamamen harap olanların yeniden inşasında maddi boyutu karşılayan *Bâni* (patron) anlamında kullanıldığı anlaşılmalıdır. Bu anlamdaki kitabelerin bazılarında, ilk yapımçı anlamında olmak üzere *Bâni-i evvel* ifadeci de geçmektedir.¹⁴² Terim *onarım* veya *yeniden yapım patronu* anlamında kullanılmaktadır.

Bennâ (بنائ): Özellikle Abbasi ve Mervani dönemi sanatçılarının kullandığı¹⁴³ ve farklı dönemlerde tercih edilen *Bennâ* terimi, *yapı yapan, mimar, kalfa, dülger*,¹⁴⁴ *duvarcı, yapı işleriyle uğraşan kimse*¹⁴⁵ anlamlarına gelmektedir. Diyarbakır Dicle Köprüsü'nde (457/1065) *el-bennâ*¹⁴⁶ kullanımına rastlanmaktadır. 1168-1191 tarihli Tercan Mama Hatun Türbesi kitabesinde '*ameli ...el-bennâ*' ifadesi¹⁴⁷ bu terimin bir diğer örneğidir (Resim 16). Terim inşa sürecinde, mimardan alt düzeyde yapım elemanlarını nitelemektedir.

Bina Emîni: Özellikle Osmanlı döneminde, padişahların yaptırdığı yapılarda, padişah tarafından inşaatın takibi için görevlendirilen kimselere verilen unvandı. İnşaatın tüm maddi boyutu, işçi ve malzemenin tedarikinden sorumluydular.¹⁴⁸ 767/1366 tarihli Çanakkale, Ayvacık, Tuzla Köyü Hüdavendigâr Camii, *tevellâ imaretehû ve âmene lehâ ilâ âhîrihâ* (yapımını yönetti ve inşaatın

¹⁴¹ Konyalı, *Üsküdar*, I, 83.

¹⁴² Kayseri Aydınlar Camii teccid-tevsi' kitabesi (1311/1895), *Hacı Cafer Ağa olmuşdu bunda bâni-i evvel, ... ahali istediler kim müşeyyed kılalar Bünyân, ..., O şahin eyledi ihsanı tevsi'an bunu teccid* ifadesiyle yapılan onarımda ilk inşa edene de (bâni-i evvel) referansta bulunmaktadır. Erkiletlioğlu, *a.g.e.*, 190; yine *Trabzon Sarac-Zâde Medresesi tevsi'* kitabesinde *Buna bâni-i evvel şöhreti Sarac-zâde* ifadesi de bâni-i evvel kullanımına örnektir. Yüksel, *Trabzon*, I, 118.

¹⁴³ Sönmez, *a.g.e.*, 474.

¹⁴⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, 106.

¹⁴⁵ *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, I, 220.

¹⁴⁶ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 222.

¹⁴⁷ Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 160 ve Önkal, *a.g.e.*, 441; Beysanoğlu, *a.g.e.*, 229; Diyarbakır surlarında bir çok kitabede *ve cera zâlîke 'alâ yedi...Bennâ* ifadesi bulunmaktadır; 634/1236 tarihli Diyarbakır Zinciriye Medresesi *el-Bennâ İsa Ebû Dirhem* ismi için bkz., Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 162; Konya Sırçalı Medrese (640/1242) *Amelu Muhammed b. Muhammed b. Osman el-Bennâ et-Tûsî*, Duran, *a.g.e.*, 55; Erdemir, *a.g.e.*, 25-28.

¹⁴⁸ Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, III, 1998, 1351, *a.g.mlf.*, I, 249; Pakalın, *a.g.e.*, I, 324; Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2000, 81.

sonuna kadar bina eminliği görevinde bulundu)¹⁴⁹ ifadesi kullanılmaktadır. Terim yapım sürecinde denetimi yürüten elemanı ifade etmektedir.

Kâr (کار): Farsça olan *kâr* kelimesi *iş, güç, sanat, hüner* anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁰ Niğde Sungurbey Camii kitabesinde, *Hâci Muhammed kâreş key bâdâ Firdevs* (hacı Muhammed bu işten dolayı cennete gitmeyi ümid eder)¹⁵¹ ibaresinde *kâreş*, Farsça onun işi, eseri anlamındadır. Akşehir Gündük Minare Mescidi kitabesinde (624/1227) dönemin sultanı ve bâni adından sonra *Kâr-ı Ahmed bin Mes'ûd*¹⁵² (Ahmet bin Mesud'un eseri/işi) ifadesi yer almaktadır. Terim, *amelu* veya *'ameli* ile eş anlamlı olarak yapım elemanını göstermektedir.

Mi'mâr (معمار): Geniş anlamda mimar, *inşa faaliyetinde tasarımdan proje ve uygulamaya uzanan alanlarda çalışan meslek adamıdır*.¹⁵³ Yapının büyüklüğüne göre bazen bir yapıda birden çok mimar çalışır,¹⁵⁴ bazen bir mimar bu alanların birinde bazen de tümünde görev alır, hatta bir mezar taşına bile mimar imzası atıldığı olur.¹⁵⁵

Kitabelerde salt *mimar* kelimesi Mimar Sinan Türbesi'ndeki kitabe örneğinde tek başına kullanıldığı gibi (Resim 13), *mimâruhu* ve *mimâruhâ* gibi isim tamlaması şeklindeki uygulamaları da bulunmaktadır. Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası (671/1272) kitabesinde *mi'mâruhû Sa'idü'l-Kayserî* (mimarı Kayserili Said'dir) ifadesi bulunur.¹⁵⁶ Antalya Kale (626/1288-89) kitabesinde *Mi'mâru hâze'l-kasri'l-mübârek* (bu mübarek kasrın mimarı) ifadesi geçmektedir.¹⁵⁷ Mimar teriminin zaman zaman diğer unvanlarla birlikte kullanıldığı da olur. Divriği İç Kale (Şehinşah) Camii giriş kapısı üstünde *el-mi'mâr el-ustâd* şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵⁸ Diyarbakır Safa Camii'nin 1531 tarihli

¹⁴⁹ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 35.

¹⁵⁰ Kanar, *a.g.e.*, 481; Şükün, *a.g.e.*, III, 1474.

¹⁵¹ Özkarcı, *a.g.e.*, 71.

¹⁵² Yekta Demiralp, *Akşehir ve Yöresindeki Türk Anıtları*, Ankara, 1996, 27.

¹⁵³ Uğur Tanyeli, "Mimar", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, II, 1248; Bir binanın şeklini tasavvur ederek plan ve resimlerini yapan ve inşasına nezaret eden sanatkar şeklindeki tanımı için bkz., Arseven, *a.g.e.*, III, 1350; Osmanlı Devletindeki resmi ve gayri resmi mimarlar hakkında geniş bilgi için bkz., Dündar, *a.g.e.*, 18-73.

¹⁵⁴ L. A. Mayer, *Islamic Architects*, Genève, 1956, 13.

¹⁵⁵ İstanbul II. Mahmud Türbesi Haziresi'nde bulunan Ziya Gökalp mezar kitabesi sağ alt kısımdaki sanatçı imzası *mi'mâr Hikmet İsmet* bu duruma örnektir.

¹⁵⁶ Sönmez, *a.g.e.*, 297; Bu kullanımın Büyük Selçuklu yapılarındaki örneği olarak 542/1147 Makbere-i Kunbed-i Surh'taki, *el-Bennâ bin Muhsin el-Mi'mâr* örnek verilebilir. *Kiani, a.g.e.*, 433.

¹⁵⁷ Sönmez, *a.g.e.*, 252.

¹⁵⁸ Boran, *a.g.e.*, 62.

onarım kitabesinde *mimar ve mühendis üstâd Ahmedü'l-Âmîdî*¹⁵⁹ ifadesiyle aynı şahsın mimar ve mühendis unvanlarını birlikte kullandığı görülmektedir.

Mimar, bütün bir yapıyı olabileceği gibi, yapının bir bölümünü veya ögesini inşa ettiği durumlarda da kullanılabilir. Amasya Bayezid Paşa Camii (822/1419) kitabelerinde, *Mi'mâru hâze'l-bâb* (bu kapı / girişin mimarı) ifadesi yer almaktadır.¹⁶⁰ Sonuçta bu terim, bir mezar taşından kompleks yapılara kadar uzanan inşa alanında, tasarımdan bizzat inşa etme veya emrinde çalışan alt unvandaki ustaları mimari/teknik açıdan gözetime uzanan işlevleri kapsamaktadır.

Mi'mâru'l-Emîr (معمار الامير): Doğrudan Sultan veya Bey'e bağlı olan mimarların bir kısmı unvanlarını mi'mâru'l-emir şeklinde kullanmışlardır. Bayburt Kalesi'ndeki (610/1213) kitabede 'alâ yedi'l-emir sipehsalar el-'âdil *Ziyâü'd-dîn Lü'lü Mi'mâru'l-Emîr*¹⁶¹ ifadesi kullanılmıştır.

Mimarbaşı (معمار باشی): Osmanlı döneminde bütün binaların kanun ve kurallara uygun olup olmadığını kontrol etmek, bina ruhsatlarını vermek ve ülke çapında inşaatlara nezaret etmek gibi görev ve yetkileri olan bir devlet adamıydı ve padişah tarafından bizzat atanırdı.¹⁶² Özellikle padişaha ait saray ve sosyal yapıların inşası, savaş zamanında tahrip olmuş kale, köprü ve yolların bakım ve onarımı da vazifeleri dahilindeydi. Emirlerinde Sermi'mâr ve Mi'mâr-ı Sâni gibi yardımcı mimarlar da bulunurdu.¹⁶³ Sultan Ahmed Camii (1026/1617) dış avlu 1. kapı altındaki sebil kitabesinde *Hazreti Mi'mârbaşı ahreti ma'mûr ola*¹⁶⁴ ifadesi geçmektedir (Resim 14) ve burada dönemin Hassa Mimarlar Ocağı teşkilatının başındaki kişi ve aynı zamanda Sultan Ahmed Camii'nin mimarı "Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa" kastedilmektedir.

Min san'ati (من صنعة): Arapça'da, *sanat, iş, meslek* anlamlarına gelen kelime¹⁶⁵ başına gelen min (-den, -dan) edatıyla birlikte *Amelu* terimindeki

¹⁵⁹ Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, 48.

¹⁶⁰ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 120; Urfa Bazda Mağaralarındaki bir kitabede, kayayı oyarak mağara açan sanatçının mi'mâr unvanını kullanması ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Karakaş, *a.g.e.*, 366.

¹⁶¹ Sönmez, *a.g.e.*, 196; Abdüsselam Uluçam, "Bayburt Kalesinin Tarihi ve Mimari Özellikleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, Ankara, 1988, 417.

¹⁶² Arseven, *a.g.e.*, III, 1351; Sönmez, Osmanlı dönemi Hassa Mimarlarını başmimara kadar hiyerarşik olarak, yedi kademe ele alır: a) Müstaid b) Şagird d) Vasat e) İhtiyar e) Kalfa f) Üstâd g) Başmimar, Zeki Sönmez, "Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağının Yeri", *Yeni Türkiye*, Temmuz Ağustos 2000, XXXIV, 405; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara, 2001, 9.

¹⁶³ Pakalın, *a.g.e.*, II, 535.

¹⁶⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri, I*, İstanbul, 1987, 128.

¹⁶⁵ Özdemir - Cebeci, *a.g.e.*, 229.

gibi ...'ın eseri anlamına gelmektedir. Yunanistan Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii (823/1420) kitabesinde *iftihâru'l-mühendisîn ve iftihâru'l-meamirîn el-üstâzu'l-mâhir fi san'atihî* (mimarların övüncü sanatında yetkin) ifadesi geçmektedir.¹⁶⁶ Konya Mevlana Türbesi (672/1273) sanduka ayak ucunda *hâzâ'd-darîh min san'ati ...el-mi'mâr*¹⁶⁷ *min san'ati* kullanımının bir diğer örneğidir. Terim, *amelu...* ve *kâr-ı...* gibi yapım elemanını (mimar, usta) niteleyen terimlerden biridir.

Mühendis (مهندس): İnşaat malzeme ve mukavemet hesaplarını bilen, matematikte yetkin, inşaat tekniğine vakıf insan olarak tanımlanır.¹⁶⁸ Bu terimin geçtiği kitabelerde günümüzdeki mimar mühendis ayrımı yapılmaksızın *mimar* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Esasen günümüzdeki bu ayrım 19. yy'da ortaya çıkmış, 20. yy'da netleşmiştir.¹⁶⁹ Diyarbakır Mardinkapı dışında sol burçtaki kitabede *el-Mühendis Ahmed bin Cemil el-Âmidî* (mühendis Diyarbakırlı Ahmed bin Cemil) ifadesi kullanılmıştır.¹⁷⁰

Epigrafik malzemede kullanımı az olan mühendis terimi, mimar anlamındadır.

Mukanninu Kavânin (مقنن قوانین): Sözlük anlamı *kanun yapıcı* olan bileşik isim, kitabelerde yapının planı hakkında *ana hatları belirleyen, planlayan, tasarlayan* anlamında kullanılmaktadır. Bursa Yeşil Cami (824/1421) kapısı sağ kanadında *râkımuhû ve nâzımuhû ve mukanninu kavâninihi...* (yazıları yazan, planlarını çizen ve kanunlarını tesbit eden...) ¹⁷¹ ifadesi geçmektedir. Terim olarak *mukanninü kavânin*, mimar ve mühendis anlamında kullanılmıştır.

Mütevelli (متولى): Sözlük anlamı, *vakfa ilişkin işleri belirlenen kurallara göre yürüten idareci*¹⁷² olan mütevelli kelimesi, kitabelerde bazen geçmiş zamanlı

¹⁶⁶ Bıçakçı, *a.g.e.*, 59.

¹⁶⁷ Önkal, *a.g.e.*, 363; ahşap bir öğede olmasına rağmen Konya Mevlana kabri sanduka ayak ucundaki kitabede *min san'atihî Abdolvâhid bin Selim el-mi'mâr* konuyu örneklendirmektedir. Şahabettin Uzluk, *Mevlana'nın Türbesi*, tsz, 63.

¹⁶⁸ Arseven, *a.g.e.*, III, 1480.

¹⁶⁹ Sözen - Tanyeli, *a.g.e.*, 114.

¹⁷⁰ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 169; ayrıca Diyarbakır Kalesi Harput Kapısı'nda iki kitabede bkz., Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 185 ve Diyarbakır Safa Camii (938/1531) onarım kitabesinde mimar ve mühendis terimleri yer almaktadır. Bkz., Sözen, *a.g.e.*, 48.

¹⁷¹ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 137; okuyuş ve anlam farkı için bkz., Süheyl Ünver, *Yeşil Türbesi Mihrabı*, İstanbul, 1955, 7; Zeki Sönmez, "Osmanlı Mimarlığında Sanatçı Profilleri: Mütefekkir, Siyasetçi ve Mimar-Mühendis Hacı İvaz Paşa", *Sinan Genim'e Armağan Makaleler*, İstanbul, 2005, 584.

¹⁷² Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara, tsz., 43; Pakalın, *a.g.e.*, II, 640.

fiil *tevellâ*,¹⁷³ *bi-tevellâ*¹⁷⁴ bazen geniş zamanlı *yetevella*,¹⁷⁵ bazen de özne şekli *mütevelli* olarak geçmektedir. Konya Alaaddin Camii (616-17-1219-20) kitabelerinde *bi-tevellî*, *mütevelli*;¹⁷⁶ Kütahya Yakup Bey imareti kitabesi (844/1440-41), 'alâ *yedi min ed'afi'l-i'bâdi Mevlana İshak Fakîh bin Halil el-mütevellî ma'a'l-evlâdi* (çocuklarıyla birlikte (vakfın) mütevellisi olan Mevlana İshak Fakîh bin Halil) olarak gösterilmektedir.¹⁷⁷ Yozgat Çayıralan Çandır'da Şahruh Bey Mescidi 1157/1744-45 tarihli tamir kitabesinde *el-mütevelli Ahmed Beg bin Arslan Paşa*... mütevelli kullanımının bir diğer örneğidir.¹⁷⁸ Terim olarak mütevelli, yapılan inşaata ait vakfın yetkilisi olarak, inşa faaliyetinin öngörülen programa uygunluğunu, işleyişi denetleyen elemanı nitelemektedir.

Nafaka (İnfâk) (نفق): Yapılan inşa faaliyetinin maddi boyutunu karşılama anlamında olmak üzere kitabelerde bu terim kullanılmaktadır. Dicle Köprüsü kitabesinde (457/1064) *Mima emera bi-'amelihî ve'l-infâku aleyhî* (yapımını emreden ve finanse eden)¹⁷⁹ ifadeleri kullanılmıştır. *İnfâk* ve *Nafaka* terimi, bânî (patron) terimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Nazar (Nezâret) (نظر): *Mütevelli* ile eş anlamlı olan *bina nazırları*, mütevelliyi de denetleyen, vâkif veya hakim tarafından atanan kimseleri ifade eder.¹⁸⁰ Ayrıca inşa süreci sonrasında yapının kuruluş amacına uygun kullanımının sağlanması da adı geçen yetkililerin görevidir.¹⁸¹ Kitabelerde bu yetkililerin yaptığı işi ifade etmek üzere *bi nazari*, *nezarete*... (denetiminde, gözetiminde) gibi terimler kullanılır. Orta Anadolu'da yaygın bir kullanıma sahiptir.¹⁸² Durağan Pervane Süleyman Hanı (664/1266) kitabesinde, *nazara ekallü'l-ibâd eskarhum*

¹⁷³ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 35; Beysanoğlu, *a.g.e.*, 265.

¹⁷⁴ Önder, *a.g.e.*, 101-103.

¹⁷⁵ Boran, *a.g.e.*, 71.

¹⁷⁶ Önder, *a.g.e.*, 197-198.

¹⁷⁷ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 250.

¹⁷⁸ Gündoğdu, *Dulkadirli*, 18.

¹⁷⁹ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 222.

¹⁸⁰ *Nezâret gözetme, gözden geçirme, idare, vekillik* gibi anlamlara gelmektedir, Berki, *a.g.e.*, 44; Dündar, *a.g.e.*, 80; Devellioğlu, *a.g.e.*, 996; Ayrıca vâkif tarafından bina nazırı tayini için Bursa Umur Bey Camii taş vakfıyesi kitabesi örneği için bkz., Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 314.

¹⁸¹ Memlûklülerde, sultanlara ait tüm ilmi, içtimai (cami, Ribat, zaviye, medrese vb.) müesseselerin masrafları *Divanülahbâsül-mebrûre* denen ve başında *Nâzîrulahbâs*'ın bulunduğu kurum tarafından verilir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 389; ayrıca bkz. El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşâ*, IV, s. 20, V, s. 45.

¹⁸² Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 193.

*Güherbaş*¹⁸³ ifadesiyle Güherbaş'ın inşa faaliyetine nezaret ettiği anlaşılmaktadır. Diyarbakır surlarındaki (465/1072) eski ve yeni şehri birbirine bağlayan kapı üzerindeki kitabede *bi -nazari el-vezir* şeklinde geçmektedir.¹⁸⁴ 735/1334 tarihli Diyarbakır Ulu Cami doğu cephesinde *ve zâlike bi-nazari* (bu inşa faaliyeti...'ın nezâretiyle) denmektedir.¹⁸⁵ Kahire Melike Safiye Camii inşa kitabesinde (1019/1610) '*Alâ yedi... İsmail Ağa en-nâziru 'ş-şer 'iyyi 'ale 'lvakfi 'l-mezkûr*¹⁸⁶ (adı geçen vakfın kanûnî nâzırı İsmail Ağa tarafından...) ifadesi yer almaktadır. Terim, bazen mütevellîyle eş anlamlı, bazen de onun üzerinde bir konumda inşa sürecini denetleyen bir unvanı ifade etmektedir.¹⁸⁷

Sâhib (صاحب): *Bir şey üzerinde tasarruf sahibi olan, mâlik*¹⁸⁸ anlamına gelen kelime kitabelerde terim olarak *Bâni* manasına kullanılmaktadır. Türkmenistan Dehistan Kuzey Minare'de (495/1102-3) *Ahmed bin Ebi'l-Ağarra sâhibu'r-ribât*,¹⁸⁹ Konya Dokuzun Hanı'nda (607/1310) *Sâhibuhû el-abdü'z-zâif* (bânisi zayıf kul) ve Konya Hatuniye Mescidi (627/1229-30) inşa kitabesinde *Sâhibu hâzihi'l-imârete* (bu yapının sahibi/bânisi) ifadeleriyle yapım işinin maddi yönünü finanse eden kişi kastedilmektedir.¹⁹⁰ Sâhib teriminin hayrat kelimesi ile tamlama şekli oldukça yaygındır. Rize'nin Çamlıhemşin ilçesi Topluca Köyü Camii inşa kitabesinde *Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât Maboç Oğlu Ahmed bin İbrâhim* ifadesiyle bu kullanımın bir örneğini sunmaktadır (Resim, 15). Tunus'un başkenti Tunus'ta, Dayı Yusuf Camii (1024/1615) kitabesinde, *Sahibine hak mübârek eylesün kim müyesser eyledi Zü'l-Celâl*,¹⁹¹ ifadesindeki *sâhibine* kelimesi, bâni anlamında bu formun Türkçe örneğidir. Epigrafik materyalde *sâhip* kelimesi *bâni*, *patron* anlamına gelmektedir.

¹⁸³ Sönmez, *a.g.e.*, 292.

¹⁸⁴ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 232.

¹⁸⁵ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 284.

¹⁸⁶ Bayhan, *a.g.e.*, 45.

¹⁸⁷ Mütevelli sadece işin parasal ve ekipman yönünü sağlar ve denetler. İşin teknik boyutu, tasarımların uygulanması ise başmimar veya mimarın ilgi alanıdır.

¹⁸⁸ Doğan, *a.g.e.*, 945.

¹⁸⁹ Sayan, *a.g.e.*, 43.

¹⁹⁰ Duran, *a.g.e.*, 34. 50; Önder, *a.g.e.*, 131.

¹⁹¹ Pektaş, *a.g.e.*, 39; Tunus Ğâru'l-Melh Ulu Camii (1070/1659-60), *Haci Mustafa O sahibi hayr için*, Pektaş, *a.g.e.*, 63, ifadesindeki *sahip* kelimesi bu kullanımın *hayır hasenat sahibi* gibi Anadolu'da günlük dilde hâla kullanılan bir örneğidir.

Serkebiru'l-mi'mâr (سرکبیر المعمار): Sermimar, Osmanlıcada *baş mimar* (*mimarbaşı*) anlamına gelmektedir.¹⁹² Ahlat İç Kale (İskender Paşa) Camii minaresi (978/1570) gövdesinde kitabede '*amile serkebîru'l-mi'mâr Ahlâtî* (Ahlatlı Başmimar yaptı)¹⁹³ ifadesi geçmektedir. Kitabedeki ifade tarzıyla *serkebîru'l-mi'mâr* da, *mimarbaşı*, *şehir*, *eyalet mimarı* anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁴

Tersim (ترسیم): Arapça *Reseme* fiilinin mastar şekli olan *tersîm* çoğunlukla inşa ekibi içinde mimar ve bennâlarla birlikte çizim, tasarım ve bezeme konusunda yetkili bir *ön çizimci*'yi ifade etmektedir.¹⁹⁵ Osmanlı döneminde plan, kroki anlamında olmak üzere *Resm*, *Kârnâme* ve *Mücessem-i Tersîm* kelimeleri kullanılmaktadır.¹⁹⁶ Bazen tersim (ön tasarım) ayrı bir eleman tarafından değil, mimar veya usta tarafından da yapılabilir. Diyarbakır Mesudiye Medresesi (620/1223-24) avlu duvarında *tersîmu'l-üstâd*¹⁹⁷ (ifadesiyle bu işi yapan kimse üstâd unvanıyla verilirken), aynı yapının mihrabında *el-bennâ Mesûd tersîmu'l-ustâd Cafer...*¹⁹⁸ demek suretiyle aynı yapıda iki farklı elemanın (tersim/plan, bennâ/inşa) görev aldığı anlatılmaktadır. Trabzon Pazarkapı Camii (1208/1793) yenileme kitabesinde, *Âferin mi'mârine kim resm-i ra'nâ gösterir*¹⁹⁹ (mimarına tebrikler muhteşem bir yapı sunmaktadır) ifadesindeki *resm* terimi *görünüş*, *suret* anlamı ön planda olmakla birlikte, yapının *plan* ve *tasarımını* da içermektedir. Çünkü yapıdaki ihtişam sadece görünüşünde değildir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (954/1547) avlusundaki güneş saati kitabesi bu konuya ışık tutar mahiyettedir. *Ressemehû Dervîş Yahya Muhyiddin el-Muvakkitu ... (1185/1771)*, (Muvakkit Dervîş Yahya Muhyiddin çizmiş/tasarlamıştır 1185/1771) ifadesi yer

¹⁹² Sözen - Tanyeli, *a.g.e.*, 214; Hasol, *a.g.e.*, 389, ser'den sonra gelen kebir (büyük) kelimesinin bu anlamı değiştirmedığı, büyük mimar başı anlamını koruduğu kanaatindeyiz.

¹⁹³ Boran, *a.g.e.*, 159; *a.g.mlf.*, "Ahlat Çerkez İskenderpaşa Camii", *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu*, Van, 1996, 145-159.

¹⁹⁴ Sermimar için bkz., DüNDAR, *a.g.e.*, 58. vd.

¹⁹⁵ Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 11, 13; Kayseri Cami-i Kebir (1135/1722-23) onarım kitabesinde, *Yine resm-i kadim üzre zuhûra geldi inşâdı* (Eski şekli/yapısıyla yeniden inşa edildi) ifadesinde *resm*, form, plan anlamında kullanılmıştır. Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri, 2001, 31; aynı ifadenin Mısır'daki bir örneği Kahire Ribâtül Âsâr Camii onarım kitabesinde görülmektedir. *Ki ide bu câmi'i resm-i kadîmi üzre binâ* (ki bu camiyi eski şekliyle inşa etsin) ifadesindeki *resm* de, yine *şekil*, *plan* anlamındadır. Akkuş, *a.g.m.*, 386.

¹⁹⁶ DüNDAR, "İnşa Süreci", 166.

¹⁹⁷ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 282.

¹⁹⁸ Beysanoğlu, *a.g.e.*, 339.

¹⁹⁹ Yüksel, *Trabzon*, I, 104.

almaktadır. Güneş saati gibi hassas ölçümlere dayanan ve mermer veya taş bir malzeme üzerine oyma/kabartma yöntem uygulanması gereken bir eylem için *resem* ifadesinin kullanılması için *çizim/plan* yönüne açıklık getirmektedir. Terim olarak *tersim, plan, tasarım* ve *çizim* anlamlarını içermektedir.

Tetavve'a (تطوع): Sözlükte *bi* (ب) harfi ceriyle kullanıldığında *yapmaya çalıştı, bağışta bulundu,*²⁰⁰ *bir işi samimiyetle ve içten gelerek, karşılıksız olarak yaptı* anlamına gelen kelime ülkemizin daha çok doğu, güneydoğu bölgelerinde yer alan kitabelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Irak'ta da çok sayıda örneği bulunmaktadır.²⁰¹ Çermik Haburman Köprüsü'ne ait kitabede *Hâza mâ tetavvea'at bi-'amelihî* ifadesiyle, patronajı üstlenen Zübeyde Hanım'ın adı verilmektedir. 678/1279-80 tarihli Harput Alaca Mescidi giriş açıklığında yer alan kitabede *tetavve'a bi-imareti*²⁰² terimin bir diğer örneğidir. Örneklerden hareketle bu terimin, *işin maddi kısmını karşılayan hayırsever veya yapım emrini veren kimseyi* ifade ettiği anlaşılmaktadır.²⁰³

Usta (اوستا): Kelime olarak *muallim, öğretmen, usta, sanatkâr,*²⁰⁴ anlamına gelmektedir. Osmanlı örneğinde, inşa sürecinin teknik ve sanat boyutunu yürüten ustalar *bennâ, sengtraş, neccar, nakkaş* vb. meslek gruplarını içerir.²⁰⁵ Ancak küçük ölçekli yapılarda yapının bütünü ile ilgilidirler. Artvin Şavşat Cevizli Köyü Camii (1306/1889) kitabesinde, *Ali Usta ve refiki Ahmet Usta*²⁰⁶ şeklinde aynı yapıdaki iki usta adına örnek oluşturmaktadır. Rize Çamlıhemşin Topluca Köyü Camii (1175/1761) inşa kitabesinde *'amile usta Osman el-mulakkab Çorbacizâde ve refikihî Maboçezâde Molla Muhammed ve Çamkertenzade Molla Ahmed* (Çorbacoğlu lakaplı Osman usta ve arkadaşları Maboçoğlu Molla Muhammed ve Çamkertençoğlu Molla Ahmed yapmıştır) şeklindeki ifadeyle usta ve yardımcıların adları verilmektedir.²⁰⁷ Tunus'un Süleyman kenti Süleyman Ulu Camii (1053/1643-44) kitabesinde, *Mükerrrem usta Murâdi İspanyol*²⁰⁸ ifadesiyle bu kullanımın Osmanlı coğrafyasının batısından bir örnek oluşturmaktadır.

²⁰⁰ Özdemir - Cebeci, *a.g.e.*, 256.

²⁰¹ Irak'ta 12 ve 13. yüzyıllardaki çok sayıda örneği için bkz., Uluçam, *a.g.e.*, 85, 118, 125, 134.

²⁰² Önkal, *a.g.e.*, 431.

²⁰³ İltar, *a.g.e.*, 109.

²⁰⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, 1358; Steingass, *a.g.e.*, 48.

²⁰⁵ Dündar, *a.g.e.*, 73.

²⁰⁶ Aytekin, *a.g.e.*, 191.

²⁰⁷ Günümüzde yenilenen bu caminin kitabesi, baninin torunlarından Ziya Aydınöğlu'nun evinin yanında yaptırdığı küçük Mescidin giriş cephesinde yer almaktadır.

²⁰⁸ Pektaş, *a.g.e.*, 49.

Üstad (اوستاد): Kitabelerden *Üstad*'ın, *usta*'dan daha üst bir beceri ve yetki konumuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Urfa Kutbeddin Camii (1247/1831) doğu kapısındaki kitabede, *sad hezârân aferin üstâdına*²⁰⁹ (üstadına yüzbinlerce aferin/tebrikler) denmektedir. Sivas Gökmedrese (670/1271) taçkapısında *amelu üstâd*²¹⁰ formu yer almaktadır. Amasya Burmalı Minare Camii usta kitabesinde '*Amile üstâd Muhammed bin Mahmûd*²¹¹ (üstad Muhammed bin Mahmûd yaptı) ifadesi yer almaktadır. Urfa Ömeriye Camii son cemaat yerindeki kitabede (701/1301) '*ammera hâzihi'l-mescidi'l-mübârek el-üstâd Muhammed bin Ahmed*²¹² ifadesinde Üstâd teriminin bir örneği bulunmaktadır. Zaman zaman günlük dildeki kullanımıyla benna ve *mimarların* da Üstâd unvanını kullanmalarına rağmen salt kullanımda *üstad*, *usta* ve *mimarın* arasında bir unvanı ifade etmektedir.

Üstâdüddâr (استاد دار): Kaynaklardaki tanımından²¹³ *nezâret* veya *vekile* benzer bir yetki ve sorumluluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kitabelerde az kullanılan bir terim olan *üstâdüddâr*'ın bir örneğine 610/1213 tarihli Bayburt Kalesi kitabelerinde '*amiri hazihi'l- imaret ... üstaddâr*²¹⁴ şeklinde rastlanmaktadır.²¹⁵ Bu kullanımdan hareketle mimaride *Üstâdüddâr* terimi, saray adına yetkili, bina emini ve nazırın yürüttüğü işleri yürüten bir denetim elemanını ifade etmektedir.

²⁰⁹ Karakaş, *a.g.e.*, 97; Ankara Karacabey Camii (844/1440), *üstâd ibn üstâd* nitelemesiyle, Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 245; 823/1420 tarihli Yunanistan/Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii kitabesinde *üstâdu'l-mâhir fi san'atihi* (sanatında yetkin) Bıçakçı, *a.g.e.*, 59, Sönmez, *a.g.m.*, 586, ifadesiyle farklı dönem ve coğrafyalardan örnekler sunmaktadırlar.

²¹⁰ Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 102; Arık, *a.g.e.*, 177; Üstâd unvanının sadece kagir değil aşıp işçiliğe ilişkin olarak da kullanılmaktadır. Konya Alaaddin Camii minber şerefesi üzerinde عمل استاد منگيم برتی *amelu üstâd Mengim Bertî* ifadesi yer almaktadır. Önder, *a.g.e.*, 98; Amasya Bayezid Paşa Camii kapı kitabesinde, '*amile Üstâd Mustafa en-Neccâr* ifadesi için bkz., Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, 117.

²¹¹ Önkal, *a.g.e.*, 101.

²¹² Karakaş, *a.g.e.*, 119.

²¹³ Abbasi, Selçuklu, Harezmsâhlar ve Memlûk saraylarında da bulunan bir yetkilidir. Anadolu Selçuklularında Sultanın mali işlerini yürüten ve saray çalışanlarını denetleyen amirlerin unvanıdır. Selçuklular döneminde bu görevlerine ilaveten *vakıflara nezaret etme* sorumlulukları da vardı. Osman Turan, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1984, 80, 338, 339; Memlûklülerde ayrıca *üstaddâr-ı sohbe* diye bir makam daha var ki bu sarayın yemek pişirme servisiyle ilgili çalışanların idareciliği idi. A.g.mlf., 342. Sultanların bizzat yaptırıldıkları vakıflarda Ahbâs (احباس) Memlûklülerde *Devâdar* ve *Nâzirulahbas* ilgilenirken, Anadolu Selçuklularında *Üstaddâr* sorumludur. A.g.mlf., 454.

²¹⁴ Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, 200.

²¹⁵ Uluçam, *a.g.m.*, 418-419.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk-İslam epigrafisinde imar ve mimarlığa ilişkin olarak kullanılan 51 adet terim tesbit edilmiştir. Bunlardan 28'i imara ilişkin fiiller, 23'ü ise mimari faaliyeti yürüten denetleyen ve finanse edenleri niteleyen isimlerden meydana gelen terimlerdir.

İmara ilişkin terimlerden ondört tanesi doğrudan ilk inşa anlamında kullanılmıştır. Bunlar: 'Amile (عمل), Benâ (بنى - بنا), Bünyâd (بنياد), Enşee (إنشاء), Essese (أسس), İcâd (إيجاد), Rassase (ترصص), Resm (رسم), Sâht (ساخت), Sana'a (صنع), Bâbü küşâd kılma (كشاد), Feth-i Bâb (فتح باب), İcrâ-yi âb (إجراء آب), Vad' (وضع) terimleridir.

Bu terimlerden *Feth-i Bâb*, *Bâbü küşâd* kulma kapı; *İcrâ-yi âb* çeşme; *Vad'* ise, mihrap, saat kulesi ve anıtlar için kullanılan terimlerdir. Bunların dışındaki terimler genel anlamda tüm yapılar için kullanılmaktadır.

İmara ilişkin terimlerden dört tanesinin hem ilk inşayı hem de onarımı ifade ettiği görülmektedir. Bunlar: 'Amera ('Ammera) (عمر), İhyâ (إحياء), Şeyyede (teşyîd) (شيد), Vakaa'l-ferâğ (وقع الفراغ) terimleridir.

İncelenen terimlerden üçü sadece onarım anlamında kullanılmaktadır. Bunlar: Muhkem (محکم), Ta'mîr (تعمير), Termîm (ترميم) terimleridir.

Bazı terimlere hem onarım hem de yeniden inşa kitabelerinde rastlanmaktadır. Bunların sayısı dörttür: Ceddede (جدد), İâde (إعادة), Karkir eylemek (كاركير - كاركير), Onartmak.

Türlerinin birer örneği olarak Tamam (تمام) terimi yarım kalan yapıların tamamlanması, Tevsî' (توسيع, واسع) ihtiyaca cevap vermeyen yapıların genişletilmesi anlamında kullanılırken, Yapdı (يأدى) terimi ilk inşa, onarım veya yeniden inşa gibi üç anlamda kullanılmıştır.

İnşaa faaliyetine ilişkin terimlerden dördü doğrudan yapılan işi finanse eden patronları nitelemektedir. Bunlar: Bânî-i sâni (بانى ثانى), Nafaka (إنفاق), Sâhib (صاحب), Tetavve'a (تطوع) terimleridir.

Bânî (بانى) terimi işi finanse eden patron ve inşa faaliyetini yürüten *mimar* gibi iki anlama da gelmektedir.

Kitabelerde, inşa sürecindeki yapım elemanlarını niteleyen terim sayısı onüçtür. Bunlar: 'Amelu ('Ameli) (عمل), Bennâ (بناء), Kâr (كار), Mi'mâr (معمار), Mi'mâru'l-Emîr (معمار الامير), Mimarbaşı (معمار باشى), Min san'ati (من صناعة), Mühendis (مهندس), Mukanninu Kavânin (مقنن قوانين), Serkebiru'l-mi'mâr (سرکبير), Tersim (ترسيم), Usta (اوستا), Üstad (اوستاد) terimleridir.

İnşa sürecini denetleyen görevli sayısı dördtür. Bunlar: Bina Emîni, Mütevellî (متولى), Nazar (Nezâret)(بنظر), Üstâdüddâr (استاد دار) terimleridir.

İnşa sürecinde hem denetleyici hem de yapım elemanını nitelemek üzere olarak 'Alâ yedi (علي يد) terimi kullanılmaktadır.

Yukarıda bölümler halinde ele alınan terimlerden tek anlamda kullanılanların anlaşılmasında bir problemle karşılaşılmamaktadır. Ancak iki veya üç anlamda kullanılan terimlerin anlaşılması biraz çaba gerektirmektedir. Örneğin *ceddede* terimi yenileme anlamı kesin olan, başka bir anlama gelmeyen bir terimdir. Fakat, 'alâ yedi terimi, hem *patronajı* hem de inşa sürecinde *usta/mimarlığı* ifade etmektedir. Bu terimleri anlamlandırmada kitabenin bütününden, varsa yapıdaki diğer kitabelerden yararlanılmalıdır. Kitabenin yapıdaki yeri de bu konuda bir değer ifade etmektedir. Tüm bileşenleri göz önünde bulundurup terimin ortak anlamlarından hangisine ait olduğu hakkında karar verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara, 1994.
- AFYONCU, Fatma, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara, 2001.
- Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1977.
- AKKUŞ, Mehmet, "Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 383-420.
- Ali Kemali, *Erzincan*, 1932, tsz.
- AMIN, M.M.- İBRAHİM A. Laila, *Architectural Terms in Mamluk Documents (1250-1517)*, Cairo, 1990.
- ARIK, M. Oluş, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara, 1971.
- AYTEKİN, Osman, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara, 1999.
- BAALBAKI, Rohi, *Al-Mawrid A Modern Arabic English Dictionary*, Beirut, 1988.
- BAYHAN, Ahmet Ali, *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 1997.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dâir Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara, tsz.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, I, Ankara, 1996.
- BIÇAKÇI, İsmail, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, 2003.
- BORAN, Ali, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001.

- _____, “Ahlat Çerkez İskenderpaşa Camii”, *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu*, Van, 1996, 145-159.
- CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifâları*, Ankara, 1992.
- ÇAM, Nusret, *Adana Ulu Camii Külliyesi*, Ankara, 1988.
- _____, “Güneş Saati”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 297-299.
- DEMİRALP, Yekta, *Akşehir ve Yöresindeki Türk Anıtları*, Ankara, 1996.
- _____, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara, 1999.
- DEMİRİZ, Yıldız, *Eyüp 'de Türbeler*, Ankara, 1989.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.
- DIJKEMA, Fokke Theodor, *The Otoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden E.J. Brill, 1997.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996.
- DURAN, Remzi, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Tamir)*, Ankara, 2001.
- DÜNDAR, Abdulkadir, *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2000.
- _____, “Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma”, *Kök Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, 155-184.
- _____, “Osmanlılarda Tamir Süreçleri, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler I*, Konya, 2001, 269-280.
- EMİR, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok – İşlevli Yapılar, Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, I-II, İzmir, 1994.
- ERDEMİR, Yaşar, *Sırçalı Medrese*, Konya, 2002, 25-48.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit, *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri, 2001.
- ERSOY, Bozkurt, *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara, 1989.
- ETİK, Arif, *Farsça Türkçe Lügat*, İstanbul, 1968.
- FELLAHFER, Said, *Vajehâyi Mîmariyi Sonnetü İrân*, Tahran, 1379.
- GÜN, Recep, *Amasya ve Çevresindeki Mimari Eserlerde Yazı Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993.
- _____, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999.
- GÜNDOĞDU, Hamza, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara, 1986.
- _____, *Doğu Bayazıt İshakpaşa Sarayı*, Ankara, 1991.

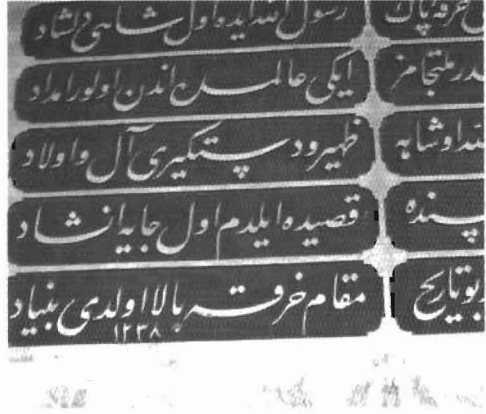
- _____, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Ankara, 1993.
- GÜNEŞ, Burhaneddin, *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2003.
- HACIFETTAHOĞLU, İsmail, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, Ankara, 2001.
- HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1975.
- İLTER, Fügen, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978.
- İŞLİ, Necdet, *İstanbul'da Sahabe Kabir ve Makamları*, Ankara, tsz.
- KANAR, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1993.
- KARAKAŞ, Mahmut, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Ankara, 2001.
- KIANI, Mohammad Yusef, *Iranian Architecture Islamic Period*, Tehran, 1379.
- KILAVUZ, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri-I*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2005.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.
- _____, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964.
- _____, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul, 1976.
- MAYER, L. A., *Islamic Architects*, Genève, 1956.
- MERCAN, Mehmet – Ulu, Mehmet Emin, *Tokat Kitabeleri*, Ankara, 2003.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.
- ÖNDER, Mehmet, *Mevlana Şehri Konya*, Ankara, 1971.
- ÖNEY, Gönül, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1971.
- ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996.
- _____, “Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında”, *DEÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, İzmir, 1989, 306-343.
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri*, I, İstanbul, 1987.
- ÖZDEMİR, Hikmet - Cebeci, Suat, *Arapça Türkçe Sözlük*, Ankara, 1989.
- ÖZKARCI, Mehmet, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara, 2001.
- _____, “Eski Türkçede Kullanılan Mimari Terimler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 9, Erzurum, 1990, 369-394.
- ÖZKURT, Kemal, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2005.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1971.
- PASİÇ, Amir, *The Old Bridge (Stari Most) In Mostar*, İstanbul, 1995.

- PEKTAŞ, Kadir, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara, 2002.
- SAYAN, Yüksel, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 1999.
- SEZGİN, Uğur, *XVIII. yy'da Nevşehir ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2002.
- SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara, 1959.
- SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989.
- _____ "Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağının Yeri", *Yeni Türkiye*, Temmuz Ağustos 2000, XXXIV, 404-409.
- _____ "Osmanlı Mimarlığında Sanatçı Profilleri: Mütefekkir, Siyasetçi ve Mimar-Mühendis Hacı İvaz Paşa", *Sinan Genim'e Armağan Makaleler*, İstanbul, 2005, 577-590.
- SÖZEN, Metin, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971.
- SÖZEN, Metin – TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994.
- STEINGASS, F., *Persian – English Dictionary*, Beirut, 1975.
- ŞEKER, Mehmet, *Başşehir Tunus'taki Türkçe Kitabeler*, İstanbul, 1994.
- ŞÜKÜN, Ziya, *Farsça Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, İstanbul, 1984.
- TANYELİ, Uğur, "Mimar", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1997, 1248-1254.
- TOP, Mehmet, *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara, 1998.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001.
- _____ "Osmanlı'ya Ait En Erken Tarihli Kitabeye Üzerine Bir Değerlendirme", *Ortaçağ'da Anadolu*, Ankara, 2002.
- _____ "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler*, VI, Ankara, 2002, 114.
- TÜRKMEN, Kerim, "Kayseri'de Bulunan Eratna Dönemine Ait Bazı Kitabeler", *Prof. Dr. Halük Karamağralı Armağanı*, Ankara, 2002, 361-373.
- TURAN, Osman, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1984.
- ULUÇAM, Abdüsselam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara, 1989.
- _____ "Bayburt Kalesinin Tarihi ve Mimari Özellikleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, Ankara, 1988, 415-432.
- UZLUK, Şahabettin, *Mevlana'nın Türbesi*, tsz.

- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul, 1929.
- ÜNVER, Süheyl, *Yeşil Türbesi Mihrabı*, İstanbul, 1955.
- YARDIM, Ali, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul, 2002.
- YURTTAŞ, Hüseyin- ÖZKAN, Haldun, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum, 2002.
- YÜKSEL, İ. Aydın, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii*, İstanbul, 1993.
- YÜKSEL, Murat, *Çukurova 'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, tsz.
- _____ *Trabzon 'da Türk – İslam Eserleri ve Kitabeler*, İstanbul, 1991.

Resim : 1- Van Hüseyin Paşa Türbesi

Resim : 2- Topkapı Sarayı Sünnet Odası

Resim : 3- Erciş Kadem Paşa Hatun Kümbeti

Resim : 4- Divriği Ulu Camii Batı Portali (Ebru Subaşı'dan)

Resim : 5- Topkapı Sarayı Bâb-ı İlimayun

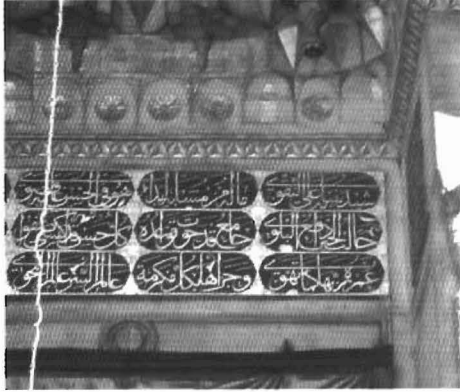
Resim : 6- Erzurum Mehmet Kethüda Çesmesi

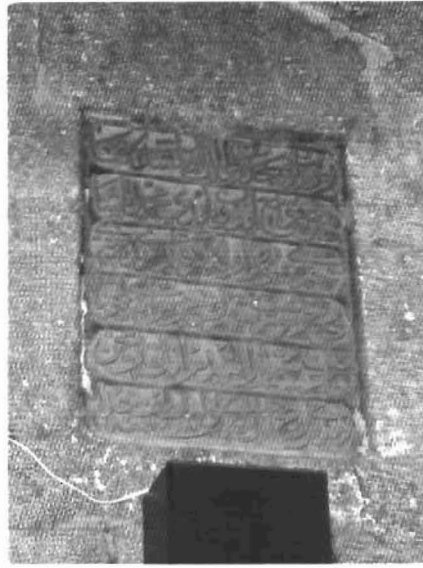
Resim : 7- Bulgaristan Hasköy Camii (Adem Saraç'tan)

Resim : 8- Van Gevaş Halime Hatun Kümbeti

Resim : 9- Erminönü Yeni Camii

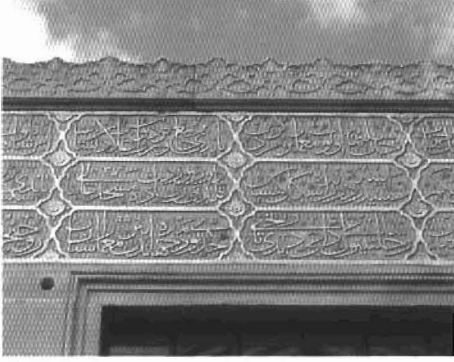
Resim : 10- Erzurum Gürcükapı Mehmet Paşa Camii

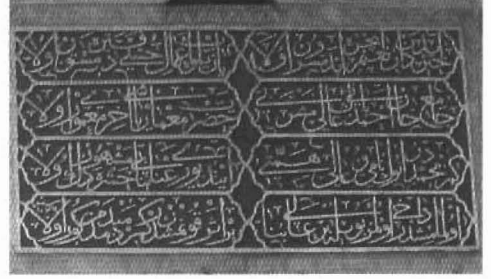
Resim : 11- Tercan Marna Hatun Türbesi

Resim : 12- Edirne Eski Camii

Resim : 13- Mimar Sinan Türbesi

Resim : 14- Sultan Ahmet Camii

Resim : 15- Rıza Çamlıhemşin Topluca Köyü Camii

Resim : 16- Topkapı Sarayı Sohum Kalesi Abidesi